

ROMANS

Paul Corinth baga se yia tom A.D. 67 iwita tam gawa imi bataguru Rome Kris alo nungaram. Nuna Juda kariimet, se suen biya tala mu sor saki ko kariimet, bare Kristus te nuna biguwura suanta bagakasan.

Bore te se, chapter 1 nama 8 te mu, Paul den gilalong ninguru nunguningkiri nunga maonam, ale balam, den mu iwita nanga kasurso, ana nangamang ningi nunguning te Kaem nanga baluk kariimet ningo diram ko ma nanga balukko. Lage bo bo ta mena.

Chapter 9 nama 11 te mu, ana Israel alo nunga dugu duap te iwita ikisan, duap te nunguning se tai aitak se nama tom nukum te Kaem mel suen biya bitaruwoso.

Chapter 12 nama 16 te mu, Paul ana Kris alo munan aguwaya te baganakko mu nanga manarso, ale balso, marak bagara tala nanga nangimik lilim la Kaem tunakko maso.

Den gira

¹ Imi ani Paul, Jesus Kristus ko ura kari. Kaem aninga aru tam ale noko apostle ko aga beteram, ale ani noko den gilalong apurekko aga balam.

² Den gilalong umu nu maingkala ko prophet alo nuguring te balu beteram se noko batoga laili te aniso.

³ Se den mu noko Namar ko balso. Nu David ko gue te kari ko bilangaram.

⁴ Ale Bur ko sokel laili mu te, noko kuera ale marak barasa mu te numi wetang saparam, nu Kaem ko Namar: Jesus Kristus anananga Kari Biya.

⁵ Se nu te, se noko nup biya ko, Kaem gomang ana nangaram, ale apostle ura mu nangaram, mu ana te sor saki ko kariimet ningi kariimet nunga aru tanak se ko nongomang ningi nunguning aruk se kuring karo tumonko.*

⁶ Se nina mu, nu kariimet Jesus Kristus ko ma nunga balam ale nunga aru tam wore nunga ningi agotala bagasan.

⁷ Se nina suen la Rome bagasan, Kaem nego ko kua ningaram ale noko kariimet ko ninga aru tam mu, Kaem anananga Nainet se, nanga Kari Biya Jesus Kristus, nunga nongomang nangara, se nongomang lila mu nengerak anirukko.

Paul ko gomang mu Rome namarukko

⁸ Motam motam mu, ani girek ale nina suen la nego ko, Jesus Kristus nup te aga Kaem amilmil tuekko, mu awuk, nenenga nengemang ningi nunguning ko den mu, sor suen la te geraga saparam se ani agotala ikiem.

⁹ Kaem, ani ko angamang motam lilim la te ko ura betesam, ale ko Namar ko den gilalong balu lagasam, mu agarkiwoso. Nunguningta, tom bo me ta aga kiaso,

¹⁰ nina nego ko guranek pempem la bita lagasam; ale aga guranek mu Kaem ko gomang

* **1:5:** Paul ko apostle ura: Acts 26:16-18; Romans 15:16-21; Galatians 2:7-9.

uwuta agi mu, lage kuring bo kaguk se ani tairik ningarkikko.

¹¹ Aninga angamang biya mu, nina ningarkik ale Bur Laili ko munan sang aninga ningi wore nina ningimik te bitirik se sokel talko.

¹² Ale munan umu te, nina ta, ani ta, kiwem koma suanta umu te nangamang ningi nunguning te nanimi sangam tunakko.

¹³ O aga singsang, aga angamang mu nina iwita ikialko aniso: Ani tom suen biya nengete tairik ale, sor saki ko kariimet ningi ura beterem ale ko nunguning kaparam se arigem uwuta, nenenga ningi bitirik se ko nunguning kaparuk se arigekko, bare lage kuring me kaiga aisu arigam tai aitak.

¹⁴ Aninga ura mu kariimet suen la nunga ningi bitirikko ura, Greek alo ta se Greek ko mena alo, ikia sinar ago se ikia sinar mena mu koma suanta.

¹⁵ Bore te se, ani nina Rome bagasan mu nenengate karogo la den gilalong balikko angamang tawun biya aniso.

¹⁶ Ani den gilalong apurekko me soror masam, mena. Mu awuk, mu Kaem ko sokel, te awiriya ko gomang ningi nunguning aso umu sangaru taso. Juda alo giriman iki gilingiman, se aitak sor saki agotala ikimonko.†

¹⁷ Mu awuk, mu den gilalong borta Kaem ko munan ningo diram ana nago ko beteram mu wetang te nanga kasurso, mu iwita: Anananga nangamang ningi nunguning te nu ana noko

† **1:16:** Jesus ko dugu duap balnakko me dolanakko: Mark 8:38. Den mu sokel ago: 1 Corinthians 1:18.

kariimet ningo diram ko ma nanga balso, lage bo bo mena. Batoga te aniso iwita, “Kariimet ningo diram mu nongomang ningi nunguning ko munan te ningo la lagamonko.”‡

Kaem kariimet kilek memek betesan mu koma memek nungarso

¹⁸ Kariimet nubiring Kaem tuman ale nunga kilek memek memek umu ko munan te den nunguning mu maguwurayam bitawasan mu, nu duruk wonong te ko gomang magara mu wetang saparam.

¹⁹ Mu awuk, Kaem ko betera kaora aguwaya mu Kaem kota nunga kausam se nuna ko ikia, wore me ko ikia iwita betesan.

²⁰ Bare Kaem ali lilim la nungam ko kam te la mu, noko ikia se kiwem yumura se, noko sokel kumik menara mena mu se, noko munan duap bo nunguningkiri mu, anapeya mel kasik la nu giragiraram mu te, nuna nu ko ari ikiman. Bore te se, kariimet umu nungumik tuang bo te aratamonko mu am mena. §

²¹ Mu nuna Kaem ko ikiman, bare nuna nu Kaem iwita nup me patawukasan, agi amilmil me tuikasan. Nononga ikia mu kumik nunguning bo mena, se nongomang motam mu tiromorom paga saparam.

²² Nuna nongota ikikasan mu nuna kari sinar iwita ikikasan, bare mena, nuna kari borara ko arataman,*

‡ **1:17:** Habakkuk 2:4. Galatians 3:11 ago arikko. § **1:20:** Kaem ko munan wetang te aniso: Psalm 19:1-6; Acts 14:17; 17:27.

* **1:22:** Nuna nongota ikikasan mu nuna kari sinar makasan: 1 Corinthians 1:19-21.

²³ ale nuna Kaem niki biya ago tom suen la baga lagoso mu bita taman ale tengeman ali kari ko dora se inangnang gawitiru mel dora kuar ko kisiman ale nup patawukasan.

²⁴ Bore te se, Kaem nunga bita tam se, nunga nongomang motam barasa memek umu ago, saman katagot ko munan dolara ago mu te nunumi maguwu silati se bagakasan.

²⁵ Nuna Kaem ko den nunguning mu bita taman ale tengeman den kawel ningi kapaman, ale melmasak suen la kuting te giragiraram mu guruguman se Giragir Kotam kuwim tam. Bare mena, mu nuguta wore ana pempem la nup patawunakko. Nunguning.

²⁶ Bore te se, Kaem nunga bita tam se, nomotam nongomang barasa ko munan ningi kapa sapa gilingiman. Nunga imet mu munan nunguning, imet kari nunumi ago nana gia mu beteman ale, imet imet nunumi ago no gikasan.

²⁷ Se nunga kari mu koma suanta tala, imet ago nana gia ko munan nunguning mu beteman ale, kari kari nunumi ago nana gia ko munan ko nongomang barasukaso se bitakasan. Ale nunga betera kaora memek umu ko koma memek tokasan.†

²⁸ Ale umu la mena, nuna Kaem ko ningo ilukuawumonko me ko kuakasan, bore te se Kaem nunga bita tam se, nunga ikia memek umu ningi, munan nuna me betemonko koma wore bita gilingikasan.

† **1:27:** Kilek memek: Leviticus 18:22; 1 Corinthians 6:9.

²⁹ Nononga bagara aolak mu am memek biya se kilek ningo diram bo ta me bitakasan, am kilek memek duap duap bitakasan: mel suen biya nononga la ko awura ko ago kaera, se kilek memek ko dolara ago mu, se kariimet saki nunga nongomang magara, kari mora se kuera, ining singi, kawel kilek, saki alo memek tamonko nunga iki maguwura. Se bo buring ko den bala,

³⁰ se saki alo nomokete bo nup maguwura; Kaem ilak betera kaora, den ikia ale ter patera, nunumi kualala betera, se nuguring te nongota nunumi ko bala. Ale kilek memek te betera ko lage iki gurugu lagara. Ale nunga nunam nonet nuguring kuluka.

³¹ Iki ningo bo nongote am mena. Nongota den bala ale me karo tuata. Ale nunga singsang nunga kuera ale nongomang nungara mu mena tala.

³² Nuna Kaem ko munan ningo diram aguwaya baluwoso mu nuna ko ikia biya. Munan umu iwita baluwoso, kariimet munan memek uwuta uwuta betesan mu koma kua namamonko. Bare nuna kilek umu am bitakasan. Se mu la mena. Nuna munan memek umu bita se, mu aking awiriya kilek umu tuaturum sapawakasan mu nuna nunga atumu sangarukasan.

2

Kaem ko tutera ura mu ningo se diram la

¹ Bore te se, ni awiriya bo den te atumusam mu, nika munan memek umu ko nagurko lage bo mena. Ni kilek aguwaya mu te bo den te atumusam mu, ni keta nimi den ningi betesam,

mu awuk, ni awiriya munan umu betesan mu, ni kilek borta tala bitawasam.*

² Ana ikisan, Kaem kariimet uwuta umu koma memek nungarso mu noko tutera ura diram la beteso.

³ Bore te se, ni aguwaya nimi ko ikisam ale nuna den te uwuta nunga atumu se, ni keta mu munan koma suanta bitawasam mu, ni Kaem ko tutera umu kierko i masam e? Mena.

⁴ Ikiko, Kaem ko munan yawara mu te nu numi ira se, ni giris palageko kimi kisu lagoso. Se nu lage kuring yawara kisu lagoso mu, ni awuk se mel yam ko betesam ale me ari ko ikisam?†

⁵ Bare nika ikia aora biya se gemang motam me gurugusam mu te, ni keta noko gomang magara mu kimik te awuwasam. Kam noko tutera ningo diram mu ko tom kaparuk, mu ni ko gomang magara mu arikko.

⁶ Kaem kariimet suan suan nunga ningo memek aguwaya bita lagaman mu te iki se ko koma diram la nungarukko.‡

⁷ Bore te se, kariimet tom suen biya Kaem ko bagara ningo nup ago se, kumik magara mena mu ko kua paga se munan ningo bita lagaman mu, nu marak ningo tom suen la te бага lagamonko mu nungarukko.

⁸ Bare kariimet nongota nunumi ko ikia tasan, ale munan nunguning nubiring tusan ale kilek memek karo tusan, mu nuna Kaem ko gomang magara arigimonko.

* **2:1:** Tutera ura mu anananga ura mena: Matthew 7:1-2. † **2:4:** Kaem kariimet giris palagamonko kimi nungarso: 2 Peter 3:9.
‡ **2:6:** Psalm 62:12; Proverbs 24:12.

⁹ Nunguningta, kariimet memek bitawasan mu ikup yaman memek arigimonko, Juda alo girimon se, sor saki ko kariimet mu nogowom karomonko.

¹⁰ Bare kariimet munan diram bita karo lagasan, mu Kaem bagara ningo, nup biya, se nongomang lila ago mu nungarukko, Juda alo girimon se, sor saki ko kariimet mu nogowom karomonko.

¹¹ Mu awuk, Kaem paoga biluluwura me ikiso, nu munan koma suanta kariimet suen la nongote bita saposo. §

¹² Kariimet Moses ko law me ko ikia se munan memek betesan mu memek tamonko, bare law umu bowa ningi memek me tamonko; bare kariimet Moses ko law mu ko ikia wore kulukursan mu, law umu bowa ningi memek koma tamonko.

¹³ Mu awuk, kariimet law ko ikisan mu, Kaem ko loagara te mu nu ningo diram ko me nunga balso, mena, bare nu kariimet law karo tui gilingisan bare la diram kariimet ningo diram ko nunga balso.*

¹⁴ Nunguningta, sor saki ko kariimet nuna Moses ko law mu me ko ikisan, bare noge nungamin te munan law umu baluwooso mu karo tusan, mu nuna nungumik law mena wore mu ta nunga law ko aso.

¹⁵ Nuna munan umu te, law ko munan sang nunga nongomang motam ningi bataguru beteram mu wetang sapsan. Se nunga

§ **2:11:** Kaem kariimet suen la diram la nunga tuterukko: Acts 10:34-35. * **2:13:** Den am ipi me ikinakko: Matthew 7:21; James 1:22.

nongomang motam mu nuna diram beteman agi bita maguwuman mu nunga manarso se ikisan.

¹⁶ Bore te se, Kaem kariimet suen la nunga tuterukko kam te mu, Jesus Kristus te kariimet nunga ikia yumura tuterukko. Den gilalong ani baluwasam mu uwutata baluwoso.

Juda alo nunga law te ira sanamikasan

¹⁷ Ikiko, ni nimi balsam Juda kari masam, ale ni law te ira sanamasam ale nimi patawusam ale Kaem mu nika Kaem masam.

¹⁸ Ni balsam ni noko gomang motam ko ikisam, ale law te mu ni munan ningo memek mu ko iki sapesam masam.

¹⁹ Ale nimi balsam ni nomotam sisira alo lage am nunga kasuru ale tiromorom ningi bagara alo mu nikim nungaruko masam.

²⁰ Ni nimi balsam ni ikia mena alo mu nunga kausa kari, se kuriang gotektek nunga kausa kari, law ningi ikia biya se ikia nunguning taem masam.

²¹ Ale ni kariimet sang nunga kasursam.

Bare awuk, ni awuk se keta nimi me kasursam? Ni kariimet tere daong me namonko den apusam, bare ni keta mu tere daong me nasam e?

²² Ni kariimet nunga manorsam ale kari imet ago agi, imet kari ago mu ilak me no giko masam mu, ni keta munan umu me betesam e? Ni kaem kawel ko dora nup patawura mu mesam nunguningkiri masam, bare ni temple temple me tere nasam e?

²³ Ni law te ira sanamasam ale nimi patawusam, bare ni law me kulukursam ale Kaem doleng sapesam e?

24 Ota batoga te aniso iwitata: “Nina Juda alo ningimik te, sor saki ko kariimet alo Kaem ko nup balu maguwusan.”†

25 Ni kimik guang batoga te namerem, ale law ko munan suen la karo tui mu, kimik guang batoga ko munan mu ka sangukko; bare ni law kulukursam mu, ni kari kumik guang me batagorman wore iwita bagasam.

26 Se awuk, kari nungumik guang me batoga mu law ko munan diram la karo tumon mu, nuna kari nungumik guang batoga iwita me nunga balmonko e? Mu uwutata nunga balmonko pa.

27 Bore te se, ni law karem ale kimik guang batagem bare law me karo tusam agi mu, kari kumik guang me batoga bare law karo tuso mu, ni den te ka bitirukko.‡

28 Ninguru ikialko: kari bo kumik yam te Juda kari nunguning ko me bagoso. Nu ta kumik guang batoga ta wore mu mel yam.

29 Bare kari gomang motam du biya ningi Juda kari ko bagoso. Ale ko kumik guang batoga mu, law ko munan te mena, bare mu Bur Laili ko sokel te kumik guang batagakam noko gomang motam nungurso burangoso. Se kari uwuta umu ko amilmil tua mu kariimet nongote me taiso, mu Kaem kote taiso.§

3

Kaem ko munan diram

† 2:24: Ezekiel 36:22-23. ‡ 2:27: Nungumik guang batoga ko munan: 1 Corinthians 7:19; Galatians 5:6; 6:15. § 2:29: Juda kari nunguning alo: Deuteronomy 10:16; 30:6; Jeremiah 4:4; 9:25-26.

¹ Buta se, Juda kari ko bagara se nungumik guang batoga ko munan mu ko ningo mu anape?

² Mu ko ningo suen biya! Mel gira nunguningkiri mu, Kaem ko den mu giram nuna nungaram.*

³ Se saki Kaem ko den nongorak kaolam mu me diram la karo tuikasan, se ana balnak Kaem mu ko den nongorak kaolam mu betela me karo tuokko e?

⁴ Mena, mu nu uwuta me bitirukko! Kariimet kawel munan ta betemonko, bare Kaem mu ko den diram la karo tuokko. Batoga bo te balam se aniso uwuta:

“Se ni den te aga betesam mu ni diram la betesam, ale aga memek wetang sapesam mu am diram.”†

⁵ Se anananga betera kaora memek umu, Kaem ko munan ningo diram mu wetang te beteso. Se umu ana awuk ko balnakko? Agi ana balnak, Kaem anananga memek umu koma gomang memek te nanga maguwuso mu me terong manak e? Mena! (Ani ana kariimet nanga bala ko iki se balsam, bare mu ana kawelawasan.)

⁶ Mu uwuta mena! Se ana uwuta balnak mu, Kaem awuk ta kariimet suen la nanga tuterukko?

⁷ Agi awiriya bo ta baluk, “Aninga munan kawel mu te, Kaem ko munan nunguning mu wetang te nunguningkiri betesam se nu te nup biya taso, bare awuk se Kaem ani kari memek karogo ko am aga baluwoso?”

* **3:2:** Psalm 147:19-20 ago arikko. † **3:4:** Psalm 51:4. Kaem ko den balam mu karo tuso: Romans 9:6; 11:29; 2 Timothy 2:13.

⁸ Bare ni buta balsam agi mu, bala ngualara imi am karogo la baluko, “Ario, ana kilek memek memek betenak se ko nunguning mu, Kaem nup biya taukko,” ma baluko. (Kariimet saki ana nagiring guari uwutata kutisan, bare nononga den mu am kawel la.) Nuna nunga bala ngualara mu ko koma memek mu ko eseman, uwutata tamonko.

Kariimet bo ta Kaem koma te diram me bagoso, mena

⁹ Buta se ana awuk balnakko? Ana balnak ana Juda alo mu terong nuam se sor saki ko mu mena manak e? Mena! Mena nunguningkiri! Ana maingkala ta ikiman, ana Juda ta se sor saki ko kariimet ta, ana suen la memek bowa ningi bagasan.

¹⁰ Kaem ko batoga te aniso uwuta:

“Bo ta diram nunguning mena, am mena,

¹¹ ale bo ta ikia sinar ago baga se Kaem la kote me loaga lagoso, mena.

¹² Nuna suen la Kaem nubiring tui muruwuman ale suen la maga muruwuman. Bo ta munan ningo bo me beteso, am mena biya.”[‡]

¹³ “Nunga nodogotak nuguring mu kuera ko mutim iwita, se nunga nungamili mu den kawel te balsan.”[§]

“Nunga nungamili kopa mu urer ko kuating memek kari te nunga moso se kuesan mu iwita.”^{*}

[‡] **3:12:** Psalm 14:1-3; 53:1-3. **§ 3:13:** Psalm 5:9. ***** **3:13:** Psalm 140:3.

- 14 “Nunga nuguring nusumulak mu kari maguwura ko den ago terong mam.”†
- 15 “Nunga nusuwik nuguting mu kari te momonko tairate pitigiso;
- 16 nuna aolak ilusan mu mel suen biya maguwu se la namasan;
- 17 ale nongomang suanta se bagara lila ko ikia mu nongote mena.”‡
- 18 “Nuna Kaem ko me nguangasan, am mena.”§
- 19 Ana ikisan, den suen biya Kaem ko batoga te aniso mu kariimet den umu ari ikiman wore nunga atumuwoso. Buta se ana suen la awuk balnakko, mena. Ana ali lilim ko kariimet mu ana suen la Kaem koma te den ago.
- 20 Bore te se, kariimet bo ta law karo tua ko munan te, Kaem ko baluk nu ningo diram ko me ta balukko, mena. Bare mu, law anananga memek wetang te beteso se ana ari ikisan, mu ana bita paguwuman, masan.*

Nangamang ningi nunguning te kariimet ningo diram ko nanga balso

21 Bare aitak mu, Kaem law umu ilu kiawa se, lage bo nu te ana kariimet ningo diram ko nanga balukko mu wetang te nanga kausam. Se lage umu Law se Prophet alo ko baluwasan tala.

22 Mu kariimet Jesus Kristus ko nongomang ningi nunguning aso, mu Kaem suen la nunga balso nuna kariimet ningo diram ko nunga balso. Lage bo bo kigilik mena.

† **3:14:** Psalm 10:7. ‡ **3:17:** Isaiah 59:7-8. § **3:18:** Psalm 36:1. * **3:20:** Law anananga memek wetang te beteso: Romans 7:7; Galatians 2:16.

23 Mu awuk, ana suen la memek beteman, ale Kaem ko sor nikim ningi ilak baganakko mu me terong.

24 Bare Kaem kota aking gomang nangaram, ale ura Jesus Kristus te nanga dia taukko beteram mu te, ana kariimet ningo diram ko nanga balam.†

25 Kaem anananga memek siwurokko Jesus te tama beteram, se ana ko gue kaparam mu ko nangamang ningi nunguning aruk mu, Kaem nanga memek siwurokko. Nu uwuta beteram, mu noko munan diram se laili mu wetang te nanga kausam. Kam nu tama umu me betera la mu, kariimet memek bitakasan bare koma memek me nungarukaso, am ilu lagaram,

26 mu tom imi te Jesus te koma beteram. Ale munan umu te nu kota numi nanga kausam, nu mu ningo diram la, se kariimet Jesus ko nongomang ningi nunguning aso mu nu ningo diram la ko nunga balso.

27 Bore te se, ana anape te ira sanamanak ale nanimi patawunakko? Mu mena. Nanimi patawura ko munan mu sisi saparam. Se anape mel mu munan mu siruwuram? Agi law karo tua ko munan lage mu siruwuram? Mena. Nangamang ningi nunguning ko munan mu nanimi patawura ko munan menawuram.

28 Mu awuk, ana iwita balsan, kari ko gomang ningi nunguning te se, Kaem nu kari ningo diram ko ma balso. Bare law karo tua ko munan te mena.

† 3:24: Lage Kaem kagaru nangaram: Galatians 2:15-16; Ephesus 2:8-9.

²⁹ Se Kaem mu Juda alo nunga Kaem la e? Nu sor saki alo nunga Kaem mena e? Mena. Mu nu sor saki alo nunga Kaem tala.

³⁰ Mu nu Kaem suanta borta, nungumik guang batoga alo mu nunga nongomang ningi nunguning te, kariimet ningo diram ko nunga balso. Ale nungumik guang me batoga alo mu, betela nongomang ningi nunguning koma suanta nung te tala, nu kariimet ningo diram ko nunga balso.

³¹ Buta se awuk, ana nangamang ningi nunguning ko munan umu te ira sanamanak ale law mu mel yam ko balnakko e? Mena, mu uwuta mena tala. Bare mu ana munan umu te law sokel tusan.‡

4

Abraham ko gomang ningi nunguning te, nup kari ningo diram mu tam

¹ Buta se anananga girigir Abraham mu, ana awuk ko balnakko?

² Nunguning ta, nu ko munan ningo te, nup kari ningo diram mu tam le mu, nu ko numi am patawurukko. Bare Kaem koma te mu, nu nup umu mu noko munan ningo te me tam, mena.

³ Mu awuk, Kaem ko batoga iwita baluwoso: “Abraham Kaem ko gomang ningi nunguning aram, owore te se Kaem nu kari ningo diram ko ma balam.”*

‡ **3:31:** Jesus law ko munan bita kutuwuram, se ana noko sokel te munan Kaem ko kueso mu karo tusan: Romans 8:4; Philippians 4:13; Matthew 5:17-19. * **4:3:** Abraham gomang ningi nunguning: Genesis 15:6.

⁴ Ana ikisan, kari ura iluso mu ko koma manga taso, se ko ura koma umu, nongomang amilmil te nuguting munan ko iwita me balsan, mena. Mu nu ko ura kowar taso wore ko koma.

⁵ Bare awiriya ura kowar betera ko munan te me ira sanamoso, bare nu ikiso, Kaem mu kariimet memek ta wore nunga nongomang ningi nunguning te kariimet ningo diram ko nunga balso maso, ale Kaem ko munan umu ko gomang ningi nunguning aso mu, Kaem nu kari ningo diram ko balso.

⁶ Se David betela munan umu ko balam, ale mam, kari awiriya ura kowar betera ko munan te me ira sanamoso, bare noko gomang ningi nunguning te Kaem noko balso kari ningo diram ko ma balso, kari uwuta mu amilmilarukko, mam. David uwuta balu se mam:

⁷ “Awiriya ko munan memek mu apuram se Kaem siwu saparam mu amilmilarukko.

⁸ Awiriya ko memek umu, Kari Biya kuamili sapa namaram mu amilmilarukko.”†

⁹ Se awuk, amilmil uwuta mu awiriya kumik guang batoga wore la nunga agi, awiriya kumik guang me batoga mu nunga ago la e? Mena, mu suen la nunga. Batoga te iwita baluwoso, Abraham ko gomang ningi nunguning te, Kaem nu kari ningo diram ko balam.

¹⁰ Nu tom awuk mu te nup uwuta mu tam? Nu kumik guang me batoga la giram nup umu tam agi, kumik guang batogam ale nup umu udagi

† 4:8: Psalm 32:1-2.

tam e? Mu nu kumik guang me batogam la nup umu giram ale tam.

¹¹ Ale nu kumik guang me batoga la, Kaem ko gomang ningi nunguning te, nup umu tam ale, ko kausa mu nu kumik guang batoga te namaram.‡ Bore te se, nu mu kari awiriya nungumik guang me batoga, bare Kaem ko nongomang ningi nunguning se Kaem nunga balam kari ningo diram ko nunga balam, wore nunga nonet.

¹² Ale nu awiriya nungumik guang batoga mu nunga nonet tala. Bare nungumik guang batoga ko munan umu te mena, nu awiriya anananga nainet Abraham nung, kumik guang me batoga la, Kaem ko gomang ningi nunguning aram se ko molak nung umu karoso umutang nunga nonet.§

¹³ Girakala Kaem ali lilim la mu Abraham se ko gue te mu nungarukko balam. Bare law karo tua ko munan te iki se me balam, mena. Nu, nuna nongomang ningi nunguning te kariimet ningo diram ko baga se, den umu ko nunguning kapa nungarukko iki se balam.

¹⁴ E kariimet law karo tua ko munan te den Kaem Abraham ilak kaolam mu nunguning kaparukko mu, nangamang ningi nunguning mu mel yam se, den Kaem Abraham ilak kaolam mu betela ko nunguning mena ko tala.

¹⁵ Mu awuk, law utu naguso se me karo tusan mu, Kaem ko gomang magara karogotala utu naguso. E law me aniruk mu, law kuluka ko munan mu me anirukko tala.

¹⁶ Buta se, den Kaem Abraham ilak kaolam

‡ 4:11: § 4:12: Abraham ko kuriang nunguning: Matthew 3:9; Galatians 3:7,18,29.

umu ko nunguning mu ana nangamang ningi nunguning te ariginakko. Se mel umu mu, noko gomang nangara ko munan te ana Abraham ko gue te suen la nangaram. Bare nu law ko kariimet mu la me nungaram, bare sor saki ko kariimet Abraham ko gomang ningi nunguning ko molak karo tusan mu karogo la nungaram. Nu ana suen la nanga nainet.

¹⁷ Batoga te aniso iwita: “Ani aitik ni kariimet motam suen biya nunga nonet gira ko ka betesam.”* Nu Kaem ko gomang ningi nunguning aram, Kaem borta motam te nu anananga nainet bagoso. Kaem borta tala kariimet kuesan mu marak nungarso, ale mel uwuta araturko mena wore nu balso mu uwutata arataso.

¹⁸ Se Abraham mel bo motam te me ari ikikaso, bare Kaem den ilak kaolam mu motam te ariwakam am ko gomang ningi nunguning aram. Bore te se nu sor suen biya nunga nonet ko beteram, Kaem nu maonam uwutata, “Nika kuriang gue, nimas bitir, taleng girigir kaparam sor tam!”†

¹⁹ Abraham ko yia 100 taukko pingi aram mu, numi arikaso mu nu kumik guang mu sail menaram ale kuakoyam iwita arikaso. Se Sarah mu karogo la garukaram ale kuriang bo iluwokko me terong. Bare Abraham ko gomang ningi nunguning mu sokel ago am anikaso.

²⁰ Nu den Kaem ilak kaolam mu ko gomang motam ningi nunguning mu me nama taikaso, bare gomang motam ningi nunguning mu sokel

* **4:17:** Genesis 17:5. † **4:18:** Genesis 15:5.

ago la Kaem nup biya tuikaso.

²¹ Ale nu gomang motam lilim la te ikikaso, mu Kaem mel bitirukko den ilak kaolam mu am bitirukko terong la iwita ikikaso.

²² Bore te se, nu nup kari ningo diram mu tam.

²³ Se bala “kari ningo diram” mu noko la me batagorman,

²⁴ bare mu ana suen la nanga: Ana Kaem nanga Kari Biya Jesus kueram se maraguwuram se barasam mu ko nangamang ningi nunguning aruk mu, nu ana nup umu agotala nangarukko.

²⁵ Kaem Jesus beteram se anananga memek ko moman se kueram. Se Kaem ana te nanga baluk kariimet ningo diram ko nanga balukko aking maraguwuram se barasam.

5

Ana Jesus Kristus te bagara lila se amilmil arigisan

¹ Bore te se anananga nangamang ningi nunguning te Kaem ana kariimet ningo diram ko nanga balam. Buta se ana nanga Kari Biya Jesus Kristus te nangamang suanta Kaem ilak bagasan.

² Ana noko nangamang ningi nunguning te Kaem nanga giam ale noko lila yawara ningi nanga awuram se aitik te bagasan. Ale ana udagi Kaem ko nikinang ariginak ale ningi namanakko loaga se amilmil te bagasan.

³ Bare mu la mena. Ana ikup yaman gisan mu ko karogo la amilmilasan. Mu awuk, ana ikisan, ana ikup yaman gisan mu nangamang sokel tuso ale sokel ago la sanamara ko munan nangarso.*

* 5:3: Ikup gia ko munan: James 1:2-3; 1 Peter 1:6-7.

⁴ Se ana kari nunguning ko baga se Kaem kote la loaga lagasan.

⁵ Se mel ana ariginakko namotam bita lagasan mu, mena ko mena, ana ariginakko, mu awuk, Kaem ko Bur Laili ana nangaram mu, nu te ko kua nangara mu ana nangamang motam ningi awuram.

⁶ Se iwita arigalko, ana Kaem nabiring tua ko kariimet se nasokel mena bagaman, bare Kaem kota ko tom balu beteram mu te diram, Kristus ana nago ko kueram.

⁷ Nina ikisan, ali imi te kari bo ta, kari kumik den mena wore sangukko am kueruk i? Mena. Bare tom suan suan ta, kari bo agi kariimet ningo bo sangukko butata beteso.

⁸ Bare Kaem noko kua nangara mu wetang te iwita nanga kausam: Ana kariimet memek ta se, nanga memek ningi bagaman se, Kristus ana nago ko kueram.†

⁹ Ana mu noko gue te Kaem ana kariimet ningo diram ko nanga balam. Buta se aitik ana ninguru ko ikinakko, Kristus te ana Kaem ko gomang magara mu udagi me ariginakko, mena!

¹⁰ Mu awuk, ana Kaem nabiring tua ko munan te bagaman, bare nu ko Namar ana nago ko kueram mu te, nu ana nangarak gomang suanawuram ale nanga giam. Buta se aitik ana ninguru ko ikinakko mu, nu ana nangarak gomang suanawuram ale ko Namar barasam ale marak bagoso umu te nu anananga sangukko!

† 5:8: Kaem ninguru nanga kueso: John 3:16; 1 John 4:10,19.

¹¹ Ale umu la mena, bare ana nanga Kari Biya Jesus Kristus te nu ana nangarak koma suanawuram mu ko Kaem ko amilmil tunakko.

Ana Adam te kueman, bare Kristus te marak bagasan

¹² Nina ikisan, kari suanta te memek ali imi lilim la iramuram, ale memek umu ko koma, kuera mateng utu naguram. Se ana kuera mateng umu suen la nanga iramuram, mu awuk, ana suen la memek bitakasan.

¹³ Kaem ko law Moses me tuata la, mu memek umu giram ali lilim la ningi anikaso. Bare law mena mu memek umu me ari ko ikiko.

¹⁴ Bare kuera mateng mu Adam ko tom te la se tai Moses ko tom te anikaso. Kariimet Adam Kaem ko kuring kulukam iwita me bitakasan, bare kuera mateng ko munan mu am suen la nunga iramuram.

Adam mu kakirip udagi tairukko wore ko kausa iwita.

¹⁵ Bare kari ilagala umu nunga dugu duap koma suanta mena! Mu awuk, kari suanta Adam ko memek te kariimet suen biya kueman. Bare Kaem gomang nangara ko munan te, kari suanta Jesus Kristus te kariimet suen biya nunga memek siwuram.

¹⁶ Uwutatala, Kaem ko gomang munan umu, kari suanta ko memek te kariimet suen la memek ningi kapaman mu iwita mena. Bare Kaem ko munan nangaram mu te anananga memek suen biya siwuram, ale kariimet ningo diram ko nanga balam.

¹⁷ Kari suanta Adam ko memek te kuera mateng ko munan ana suen la nanga iramuram,

ale kuera mateng ko munan umu kasu kelagam ale bagakaso. Bare Kaem ko gomang nangara ulal aromemek mu ningi, kari suanta Jesus Kristus te ana kariimet ningo diram ko nanga balukko mam. Se ana awiriya noko nangamang ningi nunguning aram, mu ana nu te tom suen biya marak, amilmil, sokel ago mu te baganakko.

¹⁸ Buta se, memek suanta mu kariimet suen la memek ningi nunga awuram, uwutatala munan diram suanta mu suen biya nunga saongam ale marak nungaram.

¹⁹ Aking kari suanta Kaem ko kuring kulukam mu te kariimet suen la kariimet memek ko arataman, uwutatala kari suanta tala Kaem kuring karo tuam mu te Kaem kariimet suen biya nunga baluk kariimet ningo diram ko ma nunga balukko.

²⁰ Se law utu naguram ale kariimet memek bitakanan mu wetang sapakaso se ko tom umu tarigiram kalel biya. Bare memek ko sokel tarigiwakaso mu Kaem ko gomang nangara mu eng am ko sokel kalel biya nunguningkiri tarigikaso.

²¹ Munan memek umu kariimet suen la nunga iramuram se kuera mateng ko sokel tarigiram. Bare Kaem nanga Kari Biya Jesus Kristus te ko gomang nangara mu sor ira saparam, ale munan ningo diram mu te marak pempem te baga se laganakko mu nangarso.‡

6

‡ 5:21: Law ko ura, se Kristus ko ura: Galatians 3:19,24; John 1:17-18.

Ana Kristus ilak kueman ale barasaman mu te munan iru te baganakko

¹ Se ana awuk balnakko? Ana memek am bo karogo bita se baganak se Kaem ko gomang lila mu bo karogo am nangaru se bagarukko e?

² Mena! Ana munan memek ningi kueman, ale anape ko munan memek ningi baga se laganakko?

³ Agi nina me ikisan, ana suen la Jesus Kristus nup te anuwa marak taman mu, ana nu kueram uwutatala ana ilak kueman.

⁴ Ale nu kueram se mutim tuguman uwutatala, ana nanga anuwa marak mu te nu ilak kueman se nanga mutim tuguman. Se Ba ko nikim sokel ago mu te Kristus maraguwuram se barasam uwutatala, ana marak iru mu ningi ilak baganakko.*

⁵ Mu awuk, ana nu kueram iwita ilak kueman agi mu, nunguningta ana nu barasam iwita ilak barasanakko.

⁶ Ana ikisan, anananga memek nanga ningi mu tam kangono te nu ilak tagiman se ko sokel menaram, bore te se, ana memek umu ko dungan ko me baganakko.

⁷ Mu awuk, kari kueso mu nu udagi kilek memek ko bowa ningi me bagoso.

⁸ Ana ikisan ana Kristus ilak kueman agi mu, ana nu ilak baganakko mu ko ago nangamang ningi nunguning.

⁹ Mu awuk, ana ikisan, Kristus kuera mutim ningi maraguwuram se barasam, bore te se nu

* 6:4:

udagi me kuerukko; nu kuera mateng ko munan se ko sokel bowa ningi me bagoso.

¹⁰ Nu tom suanta ko kueram, ale nu kueram umutang te munan memek ko sokel menawuram; ale nu aitak marak bagoso mu nu Kaem ilak bagoso.†

¹¹ Bore te se, nina betela iwita ko ninimi iki se lagaralko, ana aitak munan memek ko sokel bowa ningi me bagasan, bare aitak ana Jesus Kristus ningi marak ningo la Kaem ilak bagasan.

¹² Se ikialko, nina munan memek ariwaral se nina me ninga bituok se karo tualko.

¹³ Nina ningimik nuamur bo ta munan memek ko ura te me beteralko, mena. Bare kariimet kueman ale aking barasaman iwitata, nengeta ninimi Kaem kuting te beteral ale, ninga ningimik nuamur suen la mu noko munan ningo diram mu ko ura te la beteralko.‡

¹⁴ Ale nina aitak munan memek mu nenenga dom iwita me bagarukko, mu awuk, nina law bowa ningi me bagasan, mena. Mu nina Kaem ko gomang nangara bowa ningi bagasan.§

Ana munan diram ko ura kariimet

¹⁵ Ana aitak law bowa ningi me bagasan, ana Kaem ko gomang nangara ko munan bowa ningi bagasan, bore te se, awuk, ana munan memek am bita se laganakko e? Mena!

† **6:10:** Kristus tom suanta ko kueram, bare aking barasam ale pempem бага se lagarukko: Revelation 1:18; 1 Peter 3:18. ‡ **6:13:** Ana kilek ningo la betenakko: 1 Peter 2:24; Romans 12:1. § **6:14:** Ana Kaem ko gomang lila te bagasan: John 1:17.

¹⁶ Nina me ikisan e, nina kari bo kuring karo tualko balsan ale kuting te ninimi betesan mu, nina noko ura dungan ko bagasan. Nenenga nengemang te, nina munan memek ko dungan kariimet baga se kua namara ko lage te bagaralko agi, Kaem kuring karo tual ale bagara ningo diram mu ningi bagaralko mu nenenga te la.*

¹⁷ Bare ana Kaem amilmil tusan, mu awuk, nina ulengkala munan memek ko ura dungan bagaman, bare aitak nina Kaem ko den ningaram se ikiman mu nengemang ningi nunguning te karo tusan.

¹⁸ Nu nina munan memek bowa ningi bagaman, bare aitak nu ninga bataguru tam, se nina munan ningo diram mu ko ura kariimet ko bagasan.

¹⁹ Nina ninga ikia ninguru me sinar woreso, wore te se ani ali kari ko bala te iwita ninga manorsam. Nina ulengkala ningimik nuamur sang munan memek karur ago mu ko dungan ura te tawun biya bitakasan. Bore te se, aitak mu, nina munan ningo diram ko ura kariimet ko ninimi beteral ale laili bagaralko.

²⁰ Tom nina munan memek ko ura dungan bagakasan, mu nina munan ningo ko ura kariimet me bagakasan.

²¹ Ale nina munan memek aitak ko dolawasan umu ningi anape mel yawara tokasan? Mena. Munan umu karogo kua namara ko munan la!

²² Bare Kaem nina munan memek ningi ninga bataguru tam se nina noko ura kariimet iwita

* **6:16:** Ana ura dungan iwita me baganakko, Kaem ko la baganakko: Matthew 6:24; John 8:34-36; 2 Peter 2:19.

bagasan; umutang ko ningo mu nina noko kariimet laili baga se, marak ningo pempem la te bagaralko mu talko.

²³ Mu awuk, munan memek ko koma mu kua namanakko. Bare Kaem ko munan ningo mu, nanga Kari Biya Jesus Kristus te mu marak yawara tom pempem la te baganakko.

7

Law ko den pangan nuwus kuari ko munan te iki se balam

¹ Aga singsang, nina law ko ikisan wore te se, ani den pangan imi balsam mu nina ikialko. Tom kari marak bagoso mu nu law bowa ningi bagoso. Bare tom nu kueso mu nu law bowa ningi me bagoso.

² Se ko kausa bo mu nuwus kuari ko munan te balikko. Nuwus kuari ko law bowa ningi mu, kam kari marak bagoso mu, imet mu kari umu ko nuwus ko pempem baga se lagarukko; bare kam kari umu kueso mu, imet umu gopa palagoso ale law umu bowa ningi udagi me bagoso.

³ Bare ko kuari marak bagaruk se nu kari bo iru tauk, mu balsam “kari suanta ilak bagara ko imet mena” masan. Bare ko kuari kueruk se nu kari bo iru tauk, mu nu nuwus kuari ko law me maguwuram, mu awuk, nu maingkala gopa palagam, ale nup “kari suanta ilak bagara ko imet mena” mu me taukko.

⁴ Bore te se aga singsang, nina law aitik me ninga kaloso, mena, mu awuk, nina Kristus ilak kueman ale nina aitik noko kariimet ko bagasan. Nu kueram ale barasam, umu te ana ilak baga se

Kaem koma te munan ningo ningo mu betenakko.*

⁵ Tom ana ikia memek nangamang te anikaso mu, ana ikia memek umu la karo tuikasan, se law mu nangamin kiti kau pagarukaso se kilek memek memek te nama kuenakko mu ninguru tala bitakasan.

⁶ Bare aitak ana kueman ale law nanga kalowaram mu beteman, ale Bur Laili ko sokel te munan iru karo tusan ale te Kaem nup biya tusan. Bare law maingkala bataguru beteman se aniso mu karo tua ko munan te mena.

Law se munan memek

⁷ Se ana awuk balnakko? Law mu memek e? Mena nunguning! Bare kawel am mena, ani munan memek mu anapeya mu, ani me ko sinararikko, wore mu law ko munan te munan memek mu wetang awuram se ani ari ko ikiem. Uwutatala, law balam, “Bo ko mel arik ale gemang me barasukko,” mam. Bare uwuta me balam le mu, ani munan memek umu ko duap nunguning me ikisam le.†

⁸ Bore te se, munan memek mu law ko den ningi kuring tam, ale ani amotam angama barasa ko munan duap duap te aga tagikaso. E law bo me aniruk, mu munan memek mu sokel mena.

⁹ Tom ani law ninguru me ko ikikasam mu ani marak bagakasam. Bare tom ani law ko ikiem mu, munan memek barasu sanamaram se ani te kuerem.‡

* **7:4:** Law aitak me nanga kaloso: Romans 8:2-4; Galatians 2:19-21. † **7:7:** Law 10 pela: Exodus 20:17; Deuteronomy 5:21.

‡ **7:9:** Munan memek se law: Genesis 3:1-7; 1 Corinthians 15:56.

¹⁰ Ani ikikasam mu law umu marak aisuokko mel i makasam, bare mena, mu kuera mateng ko munan ago utu naguram.

¹¹ Mu awuk, munan memek mu law den umu ningi kuring tam, ale aga kulam, ale aga moram se kuerem.

¹² Buta se ana ikisan, Kaem ko law mu laili. Se ko law den suen biya mu laili, ningo diram, se yawarakala tala.

¹³ Se ani balik, mel ningo umu aking aninga moram se kuerem maik e? Mena! Bare ani te munan memek mu memek wore te ko ikiekko, munan memek mu munan ningo ningi kaparam ale aninga moram se kuerem. Se umu te law den mu, munan memek umu mel memek nunguningkiri ko wetang saparam.

¹⁴ Ana ikisan, law mu Kaem kote tairam. Bare ani mu ali kari, munan memek aga iramuram se bagasam.

¹⁵ Ani munan betesam mu ko duap me ko ikisam! Mu awuk, munan diram ani bitirikko mu ani me betesam! Bare munan ani me bitirikko mu ani betesam!§

¹⁶ Se ani munan me bitirikko mu betesam mu te, ani ko ikisam law mu mel ningo.

¹⁷ Se ani umu te ikisam, mu ani agata munan memek umu me betesam, mena. Bare mu memek aninga angamang ningi aniso wore aga diruwuso se memek umu betesam.

¹⁸ Ani ko ikisam, munan ningo bo aninga angamang ningi mu te me aniso, mena. Mu awuk, ani munan ningo bitirikko angamang aniso, bare ani bitirikko me terong.

§ 7:15: Kager bo nangamang motam ningi aniso: Galatians 5:16-18.

19 Munan ani betesam mu, munan ningo ani bitirikko angamang mu mena. Bare memek ani me bitirikko angamang mu, gira awom la bita lagasam.

20 Bore te se, munan ani me bitirikko angamang mu ani betesam mu te, ani ikisam mu, memek aninga ningi aniso borta memek umu beteso.

21 Se munan imi aninga talipara iwita beteso: Ani munan ningo bitirikko negesam mu, munan memek mu pingita la ani agarak bagoso.

22 Aninga angamang ningi du biya mu, Kaem ko law ko amilmilasam.

23 Bare ani arigisam mu, law bo kelemek angimik te ura taso, ale Kaem ko law angamang ningi mu ilak kagerso, ale talipara ningi aga beteso.

24 O ani yo, ani magara kuenera ko kari bo! Se awiri ani aga sangaru taukko?

25 Bare ani Kaem amilmil tusam! Mu awuk, nu nanga Kari Biya Jesus Kristus te aga bataguru tam!

Bore te se, ani agata aga angamang ikia ningi mu, ani ikisam ani Kaem ko law ko amilmilasam, bare ikia memek angimik te aniso mu te mu, ani munan memek ko sokel bowa ningi bagasam.

8

Bur Laili ningi ko bagara aolak

1 Bore te se, kariimet Jesus Kristus ningi bagasan mu magara kuenera bo udagi me arigimonko, mena.

² Mu awuk, Jesus Kristus te, Bur Laili marak ningo nangaram ale munan memek se kuera mateng ko munan bowa ningi nanga sangaru tam.

³ Law mu nanga sangukko me terong, mu awuk, memek anananga ningi mu law ko sokel menawuram. * Bare mel law bitirukko me terong mu Kaem kota beteram. Ale kota ko Namar beteram se ali kari bo iwita tairam, ale anananga memek nu giam ale kueram. Bore te se Kaem ko munan umu te munan memek ko sokel menawuram.

⁴ Nu uwuta beteram mu law ko munan diram mu lilim la, ana awiriya memek ko munan bowa ningi me bagasan bare Bur Laili ko sokel bowa ningi bagasan, mu nanga ningi aratu saparukko beteram. †

⁵ Kariimet awiriya ali imi ko munan memek bowa ningi bagasan mu, munan memek umu ko ikia la karo tui lagasan; bare kariimet awiriya Bur Laili bowa ningi bagasan mu, Bur Laili ko munan ikia la karo tui lagasan.

⁶ Memek betera ko kari mu ko ikia mu kuera mateng ko lage te namoso, bare kari ko ikia Bur Laili bitarso mu bagara aolak ningo se lila karogo lagoso.

⁷ Kari awiriya ikia memek bowa ningi bagoso mu, Kaem ilak koma suanta me bagoso. Nu kam bo te ta kua kaparuk ale Kaem ko law karo tuokko ikup biya.

* **8:3:** Law mu nanga sangukko me terong: Acts 13:38-39; Hebrews 7:18-19. † **8:4:** Bur Laili ko sokel te munan ningo ningo nanga bagara aolak te aratukko: Galatians 5:16,22-25; 6:8.

⁸ Kariimet awiriya munan memek bowa ningi bagasan mu, munan bo te Kaem amilmil tumonko lage bo mena.

⁹ Bare nina mu munan memek bowa ningi me bagasan, mena; nina Kaem ko Bur Laili ninga ningi bagoso agi mu, nina Bur Laili bowa ningi bagasan. Bore te se awiriya Kristus ko Bur Laili gomang ningi me bagoso mu, nu Kristus ko kari mena.

¹⁰ Bare Kristus nenenga ningi bagoso agi mu, nenenga ningimik guang mu munan memek te kuemonko, bare nenenga marak ningi mu, munan ningo diram ko munan mu te marak bagamonko.

¹¹ Se aking Kaem ko Bur Laili Jesus maraguwuram se barasam mu nenenga ningi bagaruk agi mu, nu Bur Laili nenenga ningi bagoso mu ko sokel te marak iru ningarukko.

¹² Bore te se aga singsang alo, anananga ura mu Kaem ko Bur Laili bowa ningi la baga se, munan memek ko munan bowa ningi me ta baganakko.

¹³ Mu awuk, nina munan memek ko munan bowa ningi bagaral mu, nina kuera mateng arigalko. Bare nina Bur Laili bowa ningi bagaral mu, nina ninga munan memek umu moa mutim tugumal ale marak ningo bagaralko.‡

¹⁴ Mu awuk, awiriya Kaem ko Bur Laili nunga kiti guruguwoso mu nuna Kaem ko kuriang alo.

¹⁵ Nina aitak dungan iwita baga se nguanga se lagaralko sangam bo me ningaram, mena. Bare nina noko Bur Laili taman mu nina noko kuriang

‡ **8:13:** Ikia munan memek nangamang te aniso mu menawunakko: Galatians 6:8; Colossians 3:5-10.

ko bagaralko ningaram, se nina te arusan, “O Ba! Anananga Nainet!” masan.

¹⁶ Se Bur Laili anananga nangamang motam atumu sangarso ale nanga kasurso, se ana ikisan ana Kaem ko kuriang alo ko nanimi ikisan.

¹⁷ Buta se, ana Kaem ko kuriang alo agi mu, ana mel suen biya nu Kristus tuokko balam mu ana karogotala ningi bagasan. Ana nunguningta Kristus ikup yaman giam mu ilak giman agi mu, ana agotala noko nikinang biya umu ningi ilak baganakko. §

Tom udagi ko bagara yawara nikinang ago

¹⁸ Ani ikisam ikup yaman aitakta tom imi te ana giwasan imi mu mel gotektir, nikinang biya ana ningi baganakko udagi taiwoso mu karogo me terong nunguningkiri.

¹⁹ Kaem ko kuting kiwol ko melmasak suen la mu, tom nu te ko kuriang alo wetang nunga saparuk se arigimonko nomotam bita uriri se bagasan.*

²⁰ Mu awuk, melmasak suen biya umu maga kuenera bowa ningi anisan. Mu nongota nunga ikia te mena, bare Kotam kota nunga kiwolaram mu ko duap ago se uwuta nunga beteram, se kimi bita loaga se bagasan.

²¹ Se ko tom umu tai aratuk mu, Kaem kota melmasak suen la kua iwi namara ko kalakumura ningi bagasan umu kuring kagaru

§ **8:17:** Ana Kaem ko kuriang bagasan: Galatians 4:6-7. Se ana me nguangasan: 2 Timothy 1:7; Hebrews 2:15; 1 John 4:18. * **8:19:** Kaem ko kuriang alo wetang nunga saparukko: 2 Corinthians 4:17; Colossians 3:4; 1 Peter 1:7,13.

nungaruk se, noko kuriang nunga nikum biya umu ningi, amilmil te nongorak bagamonko.†

22 Ana ikisan, melmasak suen la noko kuting kiwol umu, imet yusan taukko yaman karogo nia kika kam, nia kika lagaman tai aitak.

23 Se nuna la mena, wore ana noko Bur Laili munan gira iwita nangaram umu, nangamang motam ningi la nia kika loaga uriri se, nu amaruya ana noko kuriang ko nanga to siluwurok ale nangimik lilim iru nangarukko kimi bita se bagasan.‡

24 Nu nanga sangaru tam mu, loagara umutang te loaga se laganakko. E ana loagara umu maingkala ko nunguning ari ikiman le mu, ana anape mel ko kimi bita loaga se laganakko?

25 Bare ana tom yawara umu me tai arataso, wore te se ana nangamang kua kaposo se ko namotam bita loaga laganan.

26 Se lage koma suanta tala te, Bur Laili betela, nangamang motam dagulok bore ko sokel nangarso. Ana anapeya ko guranek betenakko mu ana nangata karogo nia kika se nguala sipawasan, bare Bur Laili anananga niara kikira umu ningi nangama taso ale nago ko guranek beteso.§

27 Se Kakirip ana suen la nangamang motam ari sapawara mu, nuguta tala ko gomang te, Bur Laili ana nangama taso ale nu ilak munakawoso,

† **8:21:** Mel suen biya maga sapanan: Genesis 3:17-19. Kaem melmasak suen la nunguru sapanarukko: Acts 3:20-21; Revelation 21:1. ‡ **8:23:** Kaem nangimik lilim iru nangarukko: 2 Corinthians 5:2-4. § **8:26:** Bur Laili ko sokel te guranek betenakko: Ephesians 6:18.

bore te se anapeya ko baluwoso mu, nu ko ari iki saposo.

²⁸ Ana ko ikisan, Kaem kariimet nu kua tusan mu munan suen la te nunga ningo beteso. Nu aguwaya nunga bitirukko mu ko iki se nunga auram.

²⁹ Mu awuk, awiriya Kaem maingkala nunga iki balu beteram mu, noko gomang te nunga giok se, noko Namar ko niki biya mu ningi ilak koma suanta bagamon se, ko Namar mu nunga ningi kuriang laun iwita bagarukko.

³⁰ Se awiriya nu nunga iki balu beteram mu, nu agotala nunga auram. Ale awiriya nu nunga auram, mu nu agotala kariimet ningo diram ko nunga balam. Ale awiriya nu kariimet ningo diram ko nunga balam, mu nu agotala noko kuwim ningo nikinang karogo mu ningi nunga beteram.*

Ana Kaem ko gomang nangaram mu te sokel ago bagasan

³¹ Se ana munan umu ko awuk balnakko? Kaem ana nangarak bagaruk agi mu, awiri ana nangarak balukko? Mena.

³² Nu kota ko Namar suanta me guramam, nu yam beteram se ana suen la nanga sangaru taukko kueram. Se awuk, nu ko gomang nangara ko munan te melmasak suen la me nangaruk i? Mena. Mu mel umu agotala nangarukko!

³³ Se awiri kariimet Kaem noko ma nunga balam mu den i bo te nunga atumokko terong?

* **8:30:** Kaem mel suen biya bitaruwoso: Ephesians 1:4-5,11. Nu kariimet nunga aruso nunga giso: John 6:44; 15:16.

Mu mena tala. Mu Kaem kota nuna kariimet ningo diram ko nunga balso.

³⁴ Se nu awiri wore kariimet nunga memek koma ikup tamonko balso? Jesus Kristus munan memek umu ko kuera mateng ningi namaram; bare mu la mena, nu aking maraguworam se barasam ale Kaem ko kuting sengam mu te бага se ana nago ko munakawoso.

³⁵ Se awiri ana Kristus ko kua nangara mu ningi nanga pagaru kigilik nanga bitirukko terong? Mena. Dun suen biya te am nanga betemonkowo, ikup yaman am ginakkowo, nanga momon maguwumonkowo, karak am kuenakkowo, guang yamel mel menaruk se nunguning la am baganakkowo, daong kager gatu mare ningi am nanga bita sapamonkowo. Se munan uwuta mu nanga pagaru kigilik nanga bitiruk i?

³⁶ Mu awuk, batoga te balam se aniso uwuta: “Ana nika nip biya ko, kuera mateng tom suen biya arigisan; kariimet ana sipsip nunga momon se kuemonko bagasan iwita nanga bita gilingisan.”†

³⁷ Bare mena. Munan suen la umu te ta, wore ana noko kua nangara ko munan te am gek am namawasan.

³⁸ Ani ninguru ko angamang ningi nunguning aram mu, kuera mateng ko sokel ta agi, marak bagara ko munan te ta agi, engel bibiya alo ta agi, wit mairap ta agi wore, noko kua nangara ko

† **8:36:** Psalm 44:22. Kaem ko kariimet ikup gisan: 2 Corinthians 4:7-10.

munan mu me ta menawurokko, mena. Aitakta ko mel bo te ta agi, udagi ko mel bo te ta agi, ³⁹taiti ningi ko sokel duap duap ta agi, gagi du biya ningi ko sokel duap duap ta agi, se noko kuting kiwol ko melmasak suen la ningi agi ta wore, Kaem nanga Kari Biya Jesus Kristus te kua nangaram umu ningi, nanga pagaru kirker nanga awumonko me terong, am mena biya nunguningkiri.

9

Paul ko gue suan Israel alo nunga gomang batagam

¹Ani Kristus ningi den nunguning balsam, ani me kawelasam, se Bur Laili aninga angamang motam sokel tuso se ani ko ikisam ani den nunguning la balsam:

²Ani angamang motam biyala batagoso se ikup yaman ago lagasam.

³Kristus betera ale bataga maga namara mu ani me ta ko kuesam nunguningkiri. Bare uwuta bitirik se agata aga gue suan Israel alo te Kaem ko ningo arigimonko agi mu, ani am uwutata bitirikko.

⁴Nunanta nu noko kuriang ko nunga giam; nunanta noko sokel nikinang mu arigiman, se den nongorak kaolam, ale law nungaram. Nunanta temple ningi kagin betera mu nunga kausam, ale nunga saonga den aora nunga maonam.

⁵Nunanta nunga taleng girigir alo nunga gue te tairam tai Messiah aratam. Nu Messiah, nu

Kaem, mel suen la pulawuram, se nup pempem patawu se laganakko!* Nunguning.

Kaem kota ko ikia te kariimet noko ma nunga balso ale nunga giso

⁶ Bare ani balsam ale Kaem ko den mu yam balu te kolaram iwita me balsam, mena. Mu awuk, nup Israel kariimet mu nup biya, bare ningi mu saki la Israel kariimet nunguning.

⁷ Nuna Abraham ko gue te ko kariimet arataman, bare mu saki la Abraham ko gue nunguning. Mu awuk, girakala Kaem iwita Abraham maonam; “Isaac ko tuagu te, aninga kariimet gue nunga balem mu aratamonko,” mam.†

⁸ Buta se Abraham Sarah ilak nongota nunga ikia te kuriang bilangaram mu ko gue te mu Kaem ko kariimet iwita me nunga balsan; bare den Kaem Abraham ilak kaolam mu, gue noko namar Isaac tuagu te wore ko iki se balam.

⁹ Kaem ko den Abraham ilak kaolam mu iwita: “Tom ani agata balem mu te diram pelerik tairik mu, Sarah kuriang kari iluwok ilak bagaruk se ani tairikko,” mam.‡

¹⁰ Ale umu la mena. Rebekah ko kuriang ilagala nunga nonet suanta, anananga girigir Isaac.

* **9:5:** Bala bo mu iwita: Nononga gue te Messiah aratam. Nu mel suen la pulawuram. Se ana pempem Kaem nup patawu se laganakko! Se bala bo tala mu iwita: Nononga gue te Messiah aratam. Se ana Kaem mel suen la pulawuram wore pempem nup patawu se laganakko! † **9:7:** Mu Abraham ko kuriang Ishmael ko gue te mena: Genesis 21:8-12. ‡ **9:9:** Isaac se Ishmael: Genesis 18:10,14. Israel kariimet nunguning: Romans 2:28; Galatians 4:23. Nangamang ningi nunguning alo: Romans 4:13,16,20-21.

¹¹ Bare kuriang singisik ilagala umu me bilanganman ale munan ningo agi memek me betera la, Kaem ko munan kota kariimet noko manunga balso wore te beteram.

¹² Noko munan kari ko betera kaora te ari se me aura, mu te Rebekah maonam, “Kuriang laun mu kuriang uria umu ko kari dungan bagarukko,” mam. §

¹³ Batoga bo te baluwoso iwita, “Ani Jacob angamang tuem, bare Esau mu ani abiring tuem.”*

¹⁴ Se umu ana awuk ko balnakko? Kaem munan diram me beteram manak e? Mena biya!

¹⁵ Nu Moses iwita maonam, “Ani awiriya angamang tuekko mu ani angamang tusam, ani awiriya sangikko mu sangorsam.”†

¹⁶ Bore te se, ana wetang te ariginakko, umu kari ko gomang te agi ko ura kowar te mena, mu Kaem kota ko gomang kari tuso ale uwutata beteso.

¹⁷ Batoga te Pharaoh maonam iwita, “Ani ni king ko ka beterem mu ko duap mu, ani ni kimik te aga sokel wetang te bitirik se, ali lilim la arigimon ale aga aip biya ko balmonko, uwuta ka beterem.”‡

¹⁸ Bore te se, Kaem awiriya gomang tuokko, mu nu gomang tuso, ale awiriya ko gomang kaloso, mu nu ta ko gomang kaloso.

¹⁹ Se bo ta baluk: “Kaem kota kari kiti guruguso se nu karo tuiwoso,” mauk, “ale awuk se kari

§ **9:12:** Genesis 25:23. * **9:13:** Jacob se Esau: Genesis 25:21-34; Malachi 1:2-3. † **9:15:** Exodus 33:19. Kaem kari gomang tuso ale noko ma balso: Ephesians 2:8. ‡ **9:17:** Exodus 9:16. Pharaoh ko gomang aora biya.

umu aking den te atumuso?” ma balukko.

²⁰ Bare ni kari duap awuk wore Kaem ko munan umu ko ilak balsam? Agi “kuar kisi beteman umu giris palaguk ale kari nu kisi beteram mu manuk ale, ‘Ni anape ko ani iwita aga kisi beteram mauk i?’” Mena. §

²¹ Kuar kisira ko kari mu, kuring suen la mu noko te la aniso. Noko gomang te tam luan suanta mu te kuar balayam kisirokko agi, am ta kuar bo kisirokko mu noko te la.

²² Kaem ko gomang magara mu wetang te bitiruk se kariimet ko sokel arigimon ale ko ikimonko gomang agi wore, nu kariimet nunga maguwurokko mu nunga gomang biyala kua kaparuk se aking to iluwok, mu ana awuk ko balnakko?

²³ Agi nu kariimet ulengkala noko ma nunga balam ale gomang nungaram, ale noko nikinang biya umu ningi bagamonko balam wore te ari ikimonko uwuta beteram agi mu, ana awuk ko balnakko?

²⁴ Kariimet noko ma nunga balam mu anangata, Juda la mena, sor saki ko kariimet agotala.

²⁵ Nu Hosea ko batoga te iwita balam:
 “Kariimet aninga kariimet mena mu ani nunga balik ‘aninga kariimet’ maikko;
 nuna aninga angamang motam mena,
 bare ani nunga balik ‘nuna aninga angamang motam’ maikko.”*

²⁶ Ale,

§ 9:20: Kiwol betera ko den: Isaiah 29:16; 45:9-10; Jeremiah 18:6.

* 9:25: Hosea 2:23.

“Kuwim te nuna den taman,
 ‘Nina aninga kariimet mena’,
 mu aking yam kuwim koma suanta nung te tala,
 ‘nina Kaem marak pempem bagoso wore ko
 kuriang alo,’ ko bala umu aking tamonko.”†

27 Se Isaiah Israel ko iwita airam balam:
 “Israel ko kariimet gue mu suen biya langi saun
 iwita mu nunguning,
 bare mu awilaya gotek mu la saonga arigimonko.

28 Mu awuk, Kari Biya ko tutera ura mu
 sokel ago se tairatela, ali imi te bita
 saparukko.”‡

29 Ota, Isaiah giram balu beteram iwita:
 “Bare Kari Biya Sokel Garagar mu anananga
 kariimet gue sang
 me gomang nungaram se tai aitak ana
 bagasan le mu,
 ana aitak Sodom agi Gomorrah alo iwita mena
 sapaman le.”§

Israel alo nongomang ningi me nunguning akaso

30 Buta se ana awuk balnakko? Sor saki ko
 kariimet mu munan ningo diram mu ko me sail
 tagikasan, bare nunga nongomang ningi
 nunguning te kariimet ningo diram ko arataman.

31 Bare Israel alo mu munan ningo diram ko
 law mu karo tumonko ninguru sail tagikasan,
 bare kariimet ningo diram ko me arataman.

32 Mu awuk se? Mu ko duap iwita: nuna
 nongomang ningi nunguning te kariimet ningo
 diram ko aratamonko me sail tagikasan; nuna
 nunga ura kowar te tamonko iwita bitakasan. Ale

† 9:26: Hosea 1:10. ‡ 9:28: Isaiah 10:22-23. § 9:29: Isaiah 1:9.

“manga te nusuwik atumumon ale dagulamonko” mu te nusuwik atumuman ale dagulaman.

³³ Batoga te aniso iwitata:

“Arigalko! Ani manga bo Zion betesam,
manga umu kariimet nusuwik te
atumumonko;

nuna manga umu nusuwik te atumumon ale
dagulamonkowo.

Bare awiriya nu te ira sanami
lagasan mu me te dagulomon ale
dolomonko.”*

10

Israel kariimet alo lage supuman

¹ Aga singsang, aninga angamang niara biya se guranek Israel alo nunga Kaem kote betesam mu, nu nunga sangaru taukko.

² Ani nuna wetang te tala nunga balsam, nuna Kaem karo tumonko ninguru sail tagisan, bare nunga karo tua ko munan umu ikia nunguning ko munan te mena.*

³ Nuna munan ningo diram Kaem kote taiso mu ko me sinarman, bore te se nuna nongota nunga ikia te bitakasan ale Kaem ko munan ningo diram ko munan umu bowa ningi me karo tuikasan.

⁴ Mu awuk, Kristus law ko munan mu menawuram, ale kariimet nongomang ningi

* **9:33:** Isaiah 8:14; 28:16. Manga umutang Jesus: Matthew 21:42; 1 Peter 2:6,8. * **10:2:** Paul me giris palagakaso tom te mu nu nunga iwita bagakaso: Acts 22:3. Romans 9:31-32 ago arikko.

nunguning te kariimet ningo diram ko aratamonko munan mu baongam.†

⁵ Moses law ko munan te kariimet ningo diram ko arata mu ko iwita balam: “Kari awiriya law am diram la karo tui saparuk mu nu ningo la law bowa ningi bagarukko.”‡

⁶ Bare kari gomang ningi nunguning te kari ningo diram ko aratam mu iwita baluwoso: “Ni gemang ningi la me balu, ‘Awiri duruk wonong te nama tarigiruk ale Kristus ilak nangate tai kaparukko?”

⁷ Agi awiri kuera nunga nuguwim te nama kaparuk ale Kristus ilak tai bausokko?’ uwuta me isako.”§

⁸ Mu awuk, mu umu ko iwita baluwoso: “Den ni kerak pingi bagoso; ni gemang motam ningi se ka kiring kamili te aniso.” Se ana borta ko nangamang ningi nunguning aso se pempem la balsan.

⁹ Se ni ka kiring kamili te balu, “Jesus mu Kari Biya” me, ale kueram bare aking barasam mu gemang motam te gemang ningi nunguning aruk, mu ni ka sangaru taukko.

¹⁰ Mu awuk, mu ni gemang motam te ni gemang ningi nunguning aso, se ni kari ningo diram ko ka balso. Ale kiring te balu pagorsam se ka sangaru taso.

† **10:4:** Kristus kumik te law ko nunguning aratu saparam: Matthew 5:17. Nu kota lage: John 3:18; 14:6. ‡ **10:5:** Leviticus 18:5. Law karo tua ko lage: Romans 7:10; Galatians 3:12. § **10:7:** Paul Deuteronomy 30:11-14 ko iki se den imi baluwoso. Kristus maingkala anananga sangukko tairam kueram, ale aking barasam.

11 Batoga te iwita baluwoso: “Awiriya nu te la ira sanami lagoso mu me ta dolurukko.”*

12 Juda agi sor saki ko kariimet ta wore mu koma suanta. Nu Kari Biya, nu kota suanta, borta tala kariimet awiriya nu kote aisan mu marak sokel ningo ningo mu nungarso.†

13 Mu awuk, “Awiriya Kari Biya ko nup te aruso, mu nu sangaru taso.”‡

14 Bare kariimet noko nongomang ningi nunguning mena, mu awuk ta noko nup te arumonko? Ale awuk ta nuna noko dugu duap me ikiman mu ko nongomang ningi nunguning arukko? Ale kariimet bo noko dugu duap me apurok mu, nuna awuk ta noko ikimonko?

15 Ale kariimet den apumonko mu me nunga betemon se namamon mu, nuna awuk ta den apumonko? Mena tala! Batoga bo te aniso iwita: “Amilmil yawara kari den gilalong ago taisan mu nongote namoso!”§

16 Israel kariimet den umu ikiman, bare saki la den umu taman ale karo tuman. Se Isaiah ko batoga te iwita balam:

“Bare Kari Biya, awiri ana den balman umu ko nongomang ningi nunguning aram? Mena.”*

17 Bare den nadegeewa te ikia ko ningo mu iwita, ana Kristus ko den gilalong nadegeewa te ikisan, asele nangamang ningi nunguning ko munan umu aratu kererposo ale sanamoso.

* **10:11:** Isaiah 28:16. † **10:12:** Lage ilagala mena, lage suanta: Acts 15:9-11; Romans 3:28-30; Galatians 3:28; Colossians 3:11.

‡ **10:13:** Joel 2:32. § **10:15:** Isaiah 52:7. * **10:16:** Isaiah 53:1.

18 Bare ani isa bo iwita esesam: Agi nuna den bo nodogawa te me ikiman? Mena. Mu nuna den ikiman. Batoga bo te iwita balam:

“Nunga nuguring ali lilim te geraga saparam; nunga den mu sor suen la te geragam tala.”†

19 Se ani akingtala esesam: Agi Israel kariimet me ko sinarman? Mena. Nuna ko sinarman. Moses giram iwita ko balam:

“Ani kariimet saki, nina motam suanta bagasan iwita me bagasan, mu nunga giek ale nina nengemang maguwurikko; ani kariimet ikia sinar mena mu nunga giek ale nengemang maguwurikko.”‡

20 Se aking Isaiah nguangara mena, sokel ago iwita balam:

“Ani kariimet ani ago ko nomotam me bita lagara wore, agarki aga iki gilingiman; ani kariimet ani ago ko me eseman wore, nongote aimi wetang te beterem.”§

21 Bare nu Israel nunga iwita balam:

“Ani kowarkalal maiya kariimet nodogawa sisira se agiring me ikia ko kariimet nunga, agiting ulaluwukasam ale agate taimonko nia ai lagakasam.”*

11

Israel kariimet motam gotek bo noko ma nunga balam

¹ Buta se ani akingtala iwita esesam: Agi Kaem ko kariimet Israel buiring nungaram? Uwuta

† 10:18: Psalm 19:4. ‡ 10:19: Deuteronomy 32:21. § 10:20: Isaiah 65:1. * 10:21: Isaiah 65:2.

mena tala! Ani agata mu Israel kari tala, ani Abraham ko gue, Benjamin ko digo ko kari.

² Kaem ko kariimet girakala nunga balam mu me buring nungaram. Nina batoga bo te Elijah ko baluwoso mu nu Kaem ilak Israel nunga munan memek ko manarukaso mu me ko ikisan e? Nu makaso:

³ “Kari Biya, nuna nika prophet alo nunga moman se kua sapaman, se ka altar parusuwu warman; ani agata suanta bagasam. Se nuna aninga momon se kuerikko agarak kaesan,” mam.

⁴ Se Kaem noko den koma awuk balu tuam? Nu mam, “Ani aga kariimet 7000 nunga giem, nuna kaem kawel Baal ko nubugura katir me kulukurman.”*

⁵ Se uwutatala aitak tom imi te kariimet motam gotek bo, Kaem gomang nungaram ale noko ma nunga balam se bagasan.

⁶ Ale gomang nungara ko munan te nunga giam agi mu, nononga betera kaora ningo ko munan te iki se me nunga giam, mena. E ana uwuta balnak agi mu, umu noko gomang nungara ko munan mena.

⁷ Se ana awuk balnakko? Mel Israel alo nongomang nongomang tamonko kupu lagaman mu me taman.† Bare kariimet motam gotek Kaem noko ma nunga balam umu taman. Duap nuna suen biya mu nongomang motam sisiram,

⁸ batoga te baluwoso iwita:

* **11:4:** Elijah: 1 Kings 19:10,14,18. † **11:7:** Israel alo Kaem koma te nup ningo diram tamonko borta kupuwaman: Rom 9:31.

“Kaem balam se nunga ikia am nguala muruwu
 saram,
 se nomotam te mel bo me arigiman,
 nodogawa te den bo me ikiman,
 tai aitak te bagasan.”‡

⁹ Se David betela balam:

“Aninga angamang mu, nunga amilmil inang
 bibiya ko tom mu geraguk ale
 nononga tom memek iwita nunga taliparuk se
 dagulomon ale koma memek tamonko.

¹⁰ Ni nunga nomotam tirom awur se sor me
 arigimonko;
 nunga nosokel menawur se tara tara la
 lagamonko.”§

¹¹ Se ani akingtala esesam: Se Israel alo
 dagulaman umu ta magara nunguning magaman
 ta agi? Mena. Nuna memek beteman, bore te se
 Kaem sor saki ko kariimet nunga sangaru tam,
 mu Israel alo te arigimon ale nongomang
 magarukko beteram.*

¹² Bare nononga munan memek umu te mu,
 Kaem sor saki ko kariimet mel ningo ningo
 ninguru nungaram. Bore te se, udagi aking nuna
 Kaem kote pelemo taimon mu te, Kaem sor saki
 ko kariimet mu mel ningo ningo eng am bo bo
 karogo nungarukko!

Kaem sor saki ko kariimet nunga giwoso

¹³ Se aitak ani nina sor saki ko kariimet ninga
 manorsam. Ani nenenga ningi apostle ura

‡ **11:8:** Deuteronomy 29:4; Isaiah 29:10. § **11:10:** Psalm
 69:22-23. * **11:11:** Israel alo memek beteman: Acts 13:46. Bare
 udagi nuna giris palagamonko: Romans 11:25-26.

bitawasam ale ani aga ura umu ko ninguru amilmilasam.

¹⁴ Aninga loagara biya mu, agata aga kariimet gue owore ningo nenenga te kaposo wore arigimon ale nongomang pitigirok se sang te saonga tamonko.

¹⁵ Mu awuk, nu Israel alo buring nungaram, ale ali sor saki ko kariimet gomang nungaram. Se aking udagi nu nunga giokko mu, kariimet kuera mutim ningi wore nunga gi kam nunga giokko!

¹⁶ Ikialko. Inang ni asursam se motam motam garukaso mu laili se noko masam agi mu, nukum biya aniso mu laili se noko tala. Tam ko yager ali ningi mu laili se noko agi mu, ko kower suen la mu laili se noko tala.†

¹⁷ Se Kaem tam olive mu ko kower sang batutumu waram ale nina, tam olive diwang mu ko kower sang ninga giam, ale tam olive nunguning kuting te aguwa umu ko kower karogo ninga atumukiram se bagasan. Se tam olive kuting te aguwa mu ko yager noko kower nunga yu inang yawara tagiso mu nina karogo tasam.‡

¹⁸ Buta se nina noko kower nunguning me nunga kiaral ale mel yam ko me nunga beteralcko!

† **11:16:** Paul tam yager te balam mu ko ikia iwita: Abraham ariwiri mu nuna Kaem ko kariimet, se ko kuriang imas taleng girigir mu Kaem ko tala. Bare nongomang ningi nunguning te bagamonko mu asele. Se inang te balam mu butata tala, bare ikia bo tala mu iwita: Israel nunga ningi kariimet motam gotek bo giriman Jesus ko nongomang ningi nunguning aram (“firstfruits”), se udagi te Israel suen biya tala nongomang ningi nunguning arukko. ‡ **11:17:** Israel mu tam olive iwita: Jeremiah 11:16.

Nina aguwaya nunga balalko mu ninguru ko iki se balalko! Mu awuk, nina yager me sangorsan, mu yager borta nenenga sangarso.

¹⁹ Bare ni balu, “Mu kower sang batutumu waram, bore te se ani ko kuwim te aga atumukiram!” meko.

²⁰ Mu ni diram balsam. Bare nuna nongomang ningi me nunguning aram se uwutata beteram, se ni mu gemang ningi nunguning te kuwim umu ni taem. Ni umu ko nimi me patawurko! Ni sinar la lagerko!

²¹ Mu awuk, nu tam kuting te aguwa mu ta wore ko kower wore am batutumu waram, uwutatala ni mu yam ka bataguru saparukko tala.

²² Se munan umu te Kaem ko munan yawara se ko munan aora garagar umu ko ikialko. Kariimet memek beteman mu nu munan aora garagar nungumik te beteram. Bare ni mu munan yawara kimik te beteram, se ko sinar to ale te baga se lagerko. Mena mu, ni betela ka bataguru saparukko!

²³ Bare Israel alo umu aking nongomang ningi nunguning aruk mu, nu aking nunga giok ale nunga atumukirokko. Mu awuk, Kaem munan uwuta bitirukko mu nukote am guyak la.

²⁴ Ni ikisam, ni mu tam olive diwang ko kower, wore ka bataguru tam, ale uwuta ko mena wore tam olive nunguning kuting te aguwa wore karogo ka atumukiram. Bore te se nunguningta, nu olive nunguning kuting te aguwa mu ko kower nunga giok ale aking nunga nuguwim nunguning te nunga atumukirokko mu am guyak la nunguning!

Israel suen la mu nunga sangaru giokko

²⁵ Aga singsang, aninga angamang mu nina ikia yumura imi nibiring tual ale nina la mel suen la iki kutuwura iwita ninimi ko ikial bore ko: Israel kariimet sang nunga nongomang aora umu tom suen la ko mena, se munan mu nongote aniruk nama sor saki ko kariimet Kaem noko ma balam mu kote tai sapamonko.

²⁶ Asele Kaem Israel suen la nunga sangaru taukko. Batoga te iwita ko baluwoso:
 “Sangaru ta ko Kari mu Zion tairukko;
 ale Jacob ko gue te ko kariimet nunga munan memek suen la menawu saparukko.

²⁷ Se ani aga den nongorak kalem mu ko nunguning ani nunga memek siwu warikko.”§

²⁸ Den gilalong ko dun te mu, nuna Kaem ilak barima gilingisan, se nononga munan umu nina sor saki ko kariimet kuring yawara ningarso. Bare nunga girigir alo nunga dun te mu, noko ma nunga balam, wore te se am nunga kuawoso.

²⁹ Se Kaem kari awiriya gomang tuso ale aru taso, mu udagi ko ikia me guruguso.

³⁰ Nina ulengkala Kaem kuring kulukurukan, bare nononga den me ikia ko munan umu te Kaem ko gomang lila umu gurugu nina ningaram.

³¹ Se nuna aitak nina bitakan iwita den me ikia ko kariimet ko bagasan, wore te se nuna betela Kaem ko gomang lila nina ningaram iwita nuna tamonko.

§ 11:27: Isaiah 59:20-21; 27:9; Jeremiah 31:33-34.

³² Mu iwita: Kaem kariimet suen la kuring me kaora ko munan te talipara ningi nunga awuram, ale asele aking gomang lila nungarukko.

Kaem ko ikia maiya biya, se Paul ko nup patawuram

³³ Kaem ko ikia mu du biya! Mel suen biya nu ikiwoso, ale aguwaya bitirukko mu nu ikiwoso! Nu ikia beteso mu awuk ta kariimet ko duap iki sapamonko! Ale lage karoso mu ana ikinak bare me iki kutuwunakko!

³⁴ “Awiri Kari Biya ko ikia ago bagoso mu iki saparam?

Awiri ikia nu tuso?”*

³⁵ “Se awiri mel Kaem tuam se nu udagi ko koma tuokko?”†

Mena.

³⁶ Nu mel suen biya ko duap, ko kotam, se noko la. Se ana noko nup tom suen biya patawu se laganakko! Nunguning.

12

Munan suen la te Kaem tama bita tua iwita betenakko

¹ Buta se aga singsang, ani Kaem ko gomang nangara ko munan ko iki se iwita ninga manorsam, nina ningimik lilim Kaem tama bita tua iwita tual ale munan laili se nu ko amilmilarukko mu la beteralako. Munan umutang te nu nup biya tualko.

² Nina ali imi ko betera kaora me ilukuawu se lagaralko, mena. Bare nina ikia iru tal ale umu te bagara aolak iru mu arigalko. Umutang te asele

* **11:34:** Isaiah 40:13. † **11:35:** Job 41:11.

nina Kaem ko ningo se ko ikia diram amilmil ago mu ko ari ikialko.

³ Kaem ko gomang ani aisam umu bowa ningi, ani nina suen la iwita ninga manorsam: ni keta nimi kualala biya iwita me arikko, bare kua kapa se ka gemang ningi nunguning Kaem kisas mu te iki se lagerko.

⁴ Ana suen la mu nangimik ko nuamur duap duap se kirker, se nunga ura duap duap tala,

⁵ uwutatala Kristus ningi mu ana suen biya, bare noko kumik suanta wore ko nuamur nuamur iwita baga nanimi karogo suanta bagasan.

⁶ Noko gomang nangara ko munan te ana suen la kuting munan duap duap nangaram. Bo Kaem kuring wetang saparukko kari agi mu, noko gomang ningi nunguning ko iki se te bitirukko.

⁷ Se bo kariimet nunga saonga ko kari agi mu, uwutata bitirukko. Se bo kausa kari agi mu, eng kausa ura bitirukko.

⁸ Se bo saki nongomang sokel tua ko kari agi mu, eng uwutata bitirukko. Se bo saki alo nunga tukunang ko iki se mel parusuwu nungara ko kari agi mu, eng am gomang amilmil te bitirukko. Se bo kari gira agi mu, eng am gomang motam te sokel ago ura bitirukko. Se bo gomang saki nungara ko kari agi mu, eng am nunga sangaru se amilmil ago la lagarukko.*

⁹ Saki alo kua nungara mu nengemang ningi nunguning te kua nungaralko. Ikia memek mu nibiring tual ale ikia ningo ilukuawuralko.

* **12:8:** Ana Kris kariimet biguwura suanta bare nanga ura kirker: 1 Corinthians 12:4-12; 1 Peter 4:10-11.

¹⁰ Launuria gue suan iwita ninimi kua tualko. Ninimi karogo kua kapa se saki alo ningo nongote beteralko.

¹¹ Kari Biya ko ura kowar bita se me gagoraralko.

¹² Tom yawara udagi taiwoso mu ko nemetam bita se amilmil te bagaralko. Ikup gial mu sokel ago sanamaralko. Ale tom suen biya guranek te la lagaralko.

¹³ Kaem ko kariimet mel ko tukunangamon agi mu, am nunga saongalko. Kariimet iwareng agi daup mu ninguru nunga iluwalko.

¹⁴ Awiriya ninga bita maguwurok, mu Kaem nunga sangukko aru maonalko. Nina koma ko den memek me nunga maonalko.

¹⁵ Awiriya amilmilawoso, mu ilak amilmilaralko. Awiriya mo niawoso, mu am ilak mal niaralko.

¹⁶ Ale saki arungu nengemang suanta bagaralko. Ninimi me patawuralko, kariimet kituwura nunup mena wore am nongorak nal gialko. Nengeta la ikia nuam ma me ninimi balalko.

¹⁷ Awiriya ninga bita maguwurok mu nina koma ko nu me bita maguwuralko. Sinar karogo lagaralko. Kariimet nomotam te munan ningo la beteralko.

¹⁸ Tom saki ninguru me ura taukko agi wore, pempem la mu kariimet saki nongorak munan lila te bagaralko sail tagi se lagaralko.

¹⁹ Aga singsang, nina ningimik te memek betemon agi mu, nengeta koma me kutuwuralko. Kaem kuring tual se nu kota koma kutuwurokko.

Batoga bo te Kari Biya iwita balam, “Memek koma kutuwura mu aninga mel, mu ani agata bitirikko.”†

²⁰ Se nina nengeta koma me kutuwuralko, mena.

“Kari kerak memek ta wore na ko kueruk mu inang tui se naukko;

ale yu ko kueruk mu yu tui se naukko.

Ni nu uwuta bitar mu, ni tama kaok kaniwara mu nu supuling te awukam yaman tauk ale

noko munan ni kimik te beteram mu ko dolurukko.‡

²¹ Buta se nina munan memek me am ariwaral se ninga kiarukko, mena. Munan ningo beteral ale munan memek te menawuralko.

13

Supuling nuguring bowa ningi bagara

¹ Ana suen la ali sor supuling nanga bitaruwasan mu nunga nuguring bowa ningi baganakko. Mu awuk, ali imi ko supuling nongota me supuling ko arataman, mena. Kaem nunga balam se arataman anisan.*

² Buta se awiriya ali imi ko supuling nuguring batagarso, mu nu Kaem kuring agotala batagarso. Se kari uwuta beteso, mu nu kota ikup tagi kumik te beteso.

³ Mu awuk, kariimet munan diram bitawasan mu, nuna supuling nunga me nguangasan. Kariimet memek bitawasan mu asele supuling

† **12:19:** Memek koma kutuwura: Deuteronomy 32:35. Matthew 5:39 se Hebrews 10:30-31 ago arikko. ‡ **12:20:** Proverbs 25:21-22.

* **13:1:** Ana ali ko supuling nuguring bowa ningi baganakko: 1 Peter 2:13-14.

nunga nguangasan. Se ni kari supuling nunga me nguangerko agi mu, ni munan ningo la bitar se nu ni ko ko amilmilarukko.

⁴ Mu awuk, nu Kaem ko ura kari, ni te yawarakala bagerko ura tuam. Bare ni kilek memek bitar, mu ni nguangerko. Nu baenat yam ipi ko me iluwoso. Nu Kaem ko ura kari, nu awiriya memek beteso wore ko koma memek tuokko kari.

⁵ Buta se nina supuling nuguring bowa ningi bagaralko. Bare ninga talipamonko nguangara mu te la me nuguring kaoralko. Nina iwita ikialko, supuling nuguring bowa ningi bagara mu munan diram.

⁶ Ale betela borta ko nina ali imi ko supuling agotala takis manga nungarsan. Mu awuk, ali imi ko supuling ura towasan mu, Kaem ko ura se nuna nunga tom biya mu ura umu ningi betesan.

⁷ Buta se nika dinau kariimet bo kote aniruk agi mu tuiko: Ale ni takis duap duap me diarem agi mu dierko; kari supuling se kari bibiya nunup biya se amilmil me nungarem agi mu, am butata bita saparko.

Nanimi kua tua ko munan te baganakko

⁸ Dinau bo me ari sapar se me ta anirokko, kutuwu saparko. Dinau suanta ninimi ko kua tui se lagaralko mu la anirokko. Mu awuk, awiriya saki alo kua nungaru lagoso mu, nu law karo tuso.

⁹ Law imi, “nuwus kuari ko munan me maguwurko, kari me moar se kuerukko, me tere noko, bo ko mel arik ale me ko gemang barasukko,” law imi se saki saki agotala agi, bare

ilu biguwu saparam ale suanta imi te balam: “Ni keta nimi ko kuesam iwitala, ka bo kua tuiko.”

¹⁰ Bo ko kua tua ko munan umu, memek bo bo kumik te me beteso, mena. Bore te se, ni bo kua tua ko munan betesam mu ni law suen la karo tusam.†

¹¹ Nina uwutata beteralko, mu awuk, tom aitakta te bagasan mu nina ko ikisan: aita nina anira beteral ale barasal ko tom. Tom ana te nanga sangaru taukko mu ana iru la ikikasan mu awar nuam iwita ikikasan, bare mena, aita tai pingi aram.

¹² Sor tirom aniram mu aita ukirokko pingi aram. Bore te se, ana tiromorom ko munan memek nabiring tunak ale nikim ko kager ko mel nagunakko.

¹³ Ana munan yawara wore karo tunak ale woremkalal bagasan iwitala ana diram la baganakko. Ana yu nana ngualara ale kilek memek ngualara mu me betenakko. Ale nanimi karogo tere nana, ale nanimi karogo ngual ngual anira barasa kilek mu me betenakko. Ana nangamang magara ining singi te me baganakko, ale bo ko mel ko me nangamang barasukko.

¹⁴ Mena. Ana Kari Biya Jesus Kristus tanak ale karem ko kitinakko. Ale nangamang ningi ikia memek aniso mu me karo tunakko.

14

Nanga Kris saki nunga munan karo tusan mu ko me nunga balu maguwunakko

† **13:10:** Nanimi kua tua ko munan: Matthew 22:39-40; 1 Corinthians 13:4-7.

¹ Ikialko. Nenenga ningi Kris kari bo ko gomang ningi nunguning mu sokel mena agi mu yam aru talko, ale ko ikia duap duap mu ko ilak den me tagiral gurungumuralko.*

² Bo gomang motam te ikiso terong se melmasak suen la yam naso agila, bare bo gomang motam sokel mena se anapeya melmasak ko kumik nunguning mu me naso agila.

³ Bare kari melmasak suen la yam naso mu, kari anapeya melmasak ko kumik nunguning me naso mu me ari daleluwurokko. Se koma suanta tala, kari anapeya melmasak ko kumik nunguning me naso mu barasuk ale, kari melmasak suen la yam naso mu me balu maguwurokko. Mu awuk, Kaem kari uwuta umu agotala aru tam ale noko ma balam.

⁴ Ni mu awiri se, kari bo ko ura kari ko betera kaora tuterko? Mu noko kari dom kota ko ningo agi ko memek beteso mu balu tuso. Se Kari Biya ura kari uwuta mu sangarso se ningo la beteso.

⁵ Se kari bo ikiso day bo suanta mu laili nunguning se day bo mu mena maso; se bo mu ikiso day suen la mu koma suanta la maso. Bare mu kari suan suan kota ninguru ko diram tala ikikuawu se uwuta balukko.

⁶ Kari ikiso day suanta umu kigilik biya iwita balso mu, nu Kari Biya ko ikiwa se balso. Se kari melmasak suen la yam naso, mu nu Kari Biya nup biya tui se amilmil tuso ale naso. Se koma suanta tala, kari melmasak saki me naso, mu nu

* **14:1:** Nanga bo ilak me den taginakko: 1 Corinthians 9:22-23.

betelatala Kari Biya nup biya tui se amilmil tuso ale anapeya naukko mu naso.

⁷ Mu awuk, kariimet bo Kaem bitiruk ale kota sanamarukko me terong, ale aking Kaem motam te yumura la kuerukko me terong.

⁸ Bore te se, anananga marak bagara te agi, nanga kuera mateng te agi, wore mu ana Kari Biya nup biya tunakko. Mu awuk, ana noko mel.

⁹ Duap borta ko, Kristus kueram ale aking maragaram, ale aitik kariimet kuera ta, marak bagara ta, nunga Kari Biya bagoso.

¹⁰ Bore te se, ni anape ko ka bo ko betera kaora ko balu maguwu lagasam? Agi ni anape ko ka bo ari daleluwu lagasam? Ni uwuta me bitarko! Mu awuk, ana suen la Kaem koma te sanamanak se nu ana suen la nanga tutia saparukko.

¹¹ Batoga bo te iwita baluwoso:
 “Ani Kari Biya tom suen la bagoso mu iwita
 balsam,
 ‘Kariimet suen la nubugura kulukuru aisimon,
 ale suen la ani Kaem Biya aip
 patawumonko.’”†

¹² Se ana suan suan nanimi duap Kaem koma te balnakko.

¹³ Bore te se, ana nanimi ago nanga betera kaora te me nanimi balu maguwunakko, mena. Bare iwita ikialko, nina munan bo ninga bo te suwik motam atumok agi kalakumurokko mu me beteralko.‡

¹⁴ Ani Kari Biya Kristus ningi ilak bagara ko kari tala, se ani ninguru ko ikisam, na inang suen

† 14:11: Isaiah 45:23. Philippians 2:10-11 mu ago arikko.

‡ 14:13: 1 Corinthians 8:13 ago arikko.

la nanakko mu ningi memek bo me aniso, mena. Bare kari bo na inang bo ko ikiso, Kaem koma te mu memek iwita ikiso, mu nukote mu ta memek, ale nu nauk mu, nu kota memek tagi kumik te beteso.

¹⁵ Se ni ka bo mel nu me naso mu koma te nasam se nu gomang ikuwoso, mu ni nu kua tua ko munan me betesam. Kristus nu agotala ko kueram, bore te se na inang nana ko munan te noko gomang motam me maguwurko.

¹⁶ Munan bo nina ko ikisan mu ningo, bare kariimet sang ko bala memek balmon bore ko ko sinar talko.

¹⁷ Mu awuk, Kaem ko kingdom mu ali ewere ko nam giam ko mel bo mena, bare mu Bur Laili ningi munan ningo diram, lila yawara, se amilmil yawara ko mel.

¹⁸ Se kariimet munan uwutata mu te Kristus karo tusan, mu Kaem nunga amilmiloso, se kariimet nononga bagara arigisan mu ningo.

¹⁹ Se umutang ko, ana munan suen la nanimi nangamang sokel tuok se sokel karogo la suanta baganakko mu ko la sail taginakko.

²⁰ Ali imi ko nam giam ko munan te, Kaem ko ura me menawunakko! Inang suen biya la mu yam ningo la. Bare mel bo kari bo me naso mu koma te nana mu me terong, mu nu memek ningi sapar se dagulokko.

²¹ Munan ningo mu iwita: anapeya melmasak ko kumik nunguning nana agi, yu waen nana agi, munan aguwaya ka bo munan memek ningi saparuk se dagulokko mu, me nal agi beteralako.

²² Se ni munan se melmasak suen la gemang

motam te ikisam ningo mu, Kaem koma te la se nika te la anirukko. Kari munan ikiso diram, ale bita se noko ikia te nu diram bitawoso mu ikiso, mu nu amilmilarukko.

²³ Bare kari bo mel nu nana mu kuamin yena se naso mu kota numi memek te beteso. Mu awuk, nu ko gomang ningi nunguning te mel mu me naso. Mu iwita: ana munan aguwaya nangamang ningi nunguning te me betesan, mu ana munan memek betesan.

15

Ana saki alo ago nunga iki se nunga sangornakko

¹ Ana awiriya nangamang motam sokel ago, mu ana nanga saki alo nongomang motam sokel mena mu munan saki te nunumi kalakumumon mu sangam nungarnakko. Ana nangata la nanimi ko me ikinakko.

² Ana nanga bo ko ningo ko, amilmil tunak se nu te sokel gemarukko.*

³ Kristus munan koma suanta beteram, nu kota numi ko me ikiam. Bala bo te iwita balam: “Bala memek suen la ni kimik ko balman mu, ani angimik te la kapa saparam,” mam.†

⁴ Den suen biya girakala batagorman se aniso mu anananga kausa ko iwita. Se den umutang anananga nangamang sokel tuok se te sokel agotala sanamanak ale Kaem nanga giokko mu ko namotam bita se baganakko.

⁵ Aninga angamang mu Kaem sangam nangarso se sokel ago la bagasan mu ko sangam

* **15:2:** Ana nangata la nanimi ko me ikinakko: 1 Corinthians 10:23-24, 31-33. † **15:3:** Psalm 69:9.

umu ningaruk se te ilu biguwura la baga se,
ninga Kari Biya Jesus Kristus kowom kaoralko.

⁶ Ale te nengemang motam suanta, nigiring
bolala Kaem Biya, nanga Kari Biya Jesus Kristus
ko Nuet, mu nup patawuralko.

⁷ Buta se Kristus gomang motam ningaram ale
ninga aru tam iwita, nina ninimi nengemang tui
se Kaem nup biya tualko.

⁸ Ani iwita ninga manorsam, Kristus Kaem
koma tam ale ko den nunguning umu wetang
awurokko Juda nunga ura kari ko aratam, ale
den ningo ningo nunga taleng girigir alo
nongorak kaolam mu sokel tuam.

⁹ Se munan umu te, sor saki ko kariimet agotala
Kaem ko gomang nungara mu ko nup biya
tumonko. Batoga te baluwošo iwita: “Munan
umu ko, ani sor saki ko kariimet nunga ningi nip
biya kisekko; ale ka nip biya ko wur iluwekko.”[‡]

¹⁰ Ale akingtala mam:

“O sor saki ko kariimet alo, nina noko kariimet
nongorak amilmilaralko!”[§]

¹¹ Akingtala mam:

“Ali sor lilim la ko kariimet, wur iluwal ale Kari
Biya nup biya tualko!”^{*}

¹² Se Isaiah iwita balam:

“Jesse ko Miri Sikaker mu aratu
sanamaruk ale sor saki ko kariimet nunga
bituokko.

Se nuna nu nunga sangaru taukko

nu kote la nunga loagara ikia betemonko.”[†]

[‡] 15:9: Psalm 18:49. [§] 15:10: Deuteronomy 32:43. ^{*} 15:11:
Psalm 117:1. [†] 15:12: Isaiah 11:10.

¹³ Aninga angamang mu, Kaem, nina kote la loaga se nu te la ira sanami lagasan, mu ko amilmil lilim la se ko lila yawara ningaruk se, Bur Laili ko sokel te, nu kote la loagara lagara ko munan mu te, bo bo karogo sokel gemaralko.

Paul sor saki ko kariimet ningi ura tam

¹⁴ Aga singsang, ani agata mu sokel karogo la ko ikisam, nina nengeta mu munan ningo ningo ago terong maman, ale den nunguning ko ikia karogo la, se ninimi te kausalko mu nina am terong la.

¹⁵ Ani tam gawa imi te den saki mu sokel ago se wetang la ninga manorsam mu, ani ningamin kiti paoga iwita betesam. Mu awuk, Kaem gomang ani aisam,

¹⁶ ale ani nina sor saki ko kariimet ningi Jesus Kristus ko ura kari ko aga beteram. Se ani priest ura bita se, Kaem ko den gilalong balu se bagarik se, Bur Laili nina sor saki ko kariimet mu, tama te bita tua ko mel yawara iwita Kaem tuok se nu ko amilmilarukko.

¹⁷ Bore te se, Kaem ko ura ani aisam se ani betesam imi ko, ani Jesus Kristus ningi ko amilmilasam.

¹⁸ Ani mel bo kigilik me ko balikko, mena. Ani Kristus ani te ura beteram ale, sor saki ko kariimet ani den balukasam ale kilek bitakasam se te nunga giam se Kaem kuring karo tuman,

¹⁹ ale Bur Laili ko sokel te miracle bibiya se kausa duap duap bitakasam umu la diram ko balikko. Ani Jerusalem se geragem nama Illyricum mu, Kristus ko den gilalong ninguru ninguru tala balu saperem.

²⁰ Aninga angamang ikia biya mu, ani sor ura kari bo me te ura bita arigam, se kariimet Kristus ko den node katir me kauram, wore te den gilalong balikko pempem aga ikia bita lagasam. Mu awuk, ani bo ko ngatalek baongam mu awote kawam kalikko me angamang aniso.

²¹ Batoga te aniso iwita:
 “Kariimet noko node katir me kauram wore ikimonko; ale saki node katir me ikiam mu sinarmonko.”‡
²² Duap ani me tai ningarkasam mu, ura oworta aga kaloso se tai me ningarkasam.

Paul ko gomang mu namaruk Rome kariimet nungarkuk gurugokko

²³ Bare aitak ani sor koma imi te wonong bo te ura bitirikko iwita mena, se betela yia suen biya ani nina ningarkikko ikia bita lagerem,

²⁴ ale aitak tairik ningarki se Spain namarikko iwita ikisam. Ani tairik amilmil te nengerak baga asele, nina aga aolak umu te aga saongal asele ani ninga kia kaparik ale namarikko.

²⁵ Bare aitak mu ani Jerusalem Kris alo munan nungarikko namawasam.

²⁶ Macedonia se Achaia Kris alo mu nuna Kris alo Jerusalem wore nunga ningi, awiriya mel ko tukunang awasan wore nunga amilmil nuguting munan beteman wore karogo namawasam. §

²⁷ Nuna nongota nunga ikia te amilmil te beteman. Bare mel nunguning mu nuna ta nunga dinau kutuwumonko se ta kutuwuwasan.

‡ **15:21:** Isaiah 52:15. § **15:26:** Nuguting munan ago nama Jerusalem Kris alo nungarman: 2 Corinthians 8:1-4; 9:1-5.

Mu awuk, sor saki ko kariimet mu Juda alo nunga kualala ko marak mu karogo giman, wore te se nononga aliti imi ko nam giam sang mu Juda alo nongorak am namon gimonko mu ko bala mena.

²⁸ Se ani ura imi bitirik ale ko ikiek terong la mu asele, Spain namarikko mu nama se ningarki se namarikko.

²⁹ Ani ikisam, tom ani nengete tairikko mu, ani Kristus ko marak sokel lilim la giek ale karogo tairikko.

³⁰ O aga singsang, ani nanga Kari Biya Jesus Kristus ko nup te, se Bur Laili ko kua nangara ningi, nengete wosengasam, nina ninga guranek te mu pempem aninga guranek saongalko.

³¹ Ani nongomang ningi nunguning mena alo Judea bagasan umu nuguting te aga bataguru taukko guranek se, munan ago namawasam imi Kris alo amilmil te tamonko mu ko guranek beteralko.*

³² Se Kaem ko gomang uwuta aniruk agi mu, ani amilmil te nengete tairik ale nengerak wete nanimi sangam tunakko.

³³ Kaem, lila yawara ko duap, mu nina suen la nengerak bagarukko. Nunguning.

16

Paul ko amilmil den saki Rome nongote beteram

¹ Ani nanga nagoras Phoebe,* nu sios Cenchrea wore ko ura imet bo, wore ko ninga manikko.

* **15:31:** Kris gira kari alo amilmil te Paul taman: Acts 21:17-25. Juda saki Paul menawumonko bitakasan, bare Kaem Paul sangaruwakaso: Acts 21:27-36. * **16:1:** Nunup ilagala imi ko bala iwita: Senkria, Fibi.

² Ani nina Kari Biya ko nup te nu aru tal ale, Kris nunga munan te nu saonga aguwaya ko kueruk mu te saongalko. Mu awuk, nu kariimet suen biya nunga sangarukaso, ale ani agotala ninguru aga saongam.

³ Aninga den amilmil Priscilla se Aquila nongote karogo la namoso.† Nuna Jesus Kristus ningi aninga ura suan.

⁴ Nuna ani ago ko memek tamonko nunumi ko me ikia taman. Se ani la mena, bare sor saki ko sios suen la ninguru nunga amilmilasangam.

⁵ Se sios kariimet nononga kawam te ilu biguwusan mu, betela aninga amilmil den nungaralko.

Se aga bo yawara Epenetus, nu Asia batoga ningi nu giram Kristus ko gomang ningi nunguning aram, mu aga amilmil den tualko.

⁶ Se amilmil yawara Maria ago tualko. Nu nina nego ko ura kowar ninguru beteram.

⁷ Ale aga gue suan agarak talipara ningi bagaman, Andronicus se Junias ilak, aga den amilmil nungaralko. Nuna ilagala apostle nunga ningi nunga ura betera duap bo, se nuna giriman Kristus ko nongomang ningi nunguning aram, se ani udagi ta ko ikiem.

⁸ Ampliatu amilmil den ago tualko. Ani Kari Biya ko munan ningi ninguru ko kuesam.

⁹ Se Kristus ningi nanga ura suan Urbanus,‡ se aninga tiran yawara Stachys, mu karogo la

† **16:3:** Priscilla Aquila ilak: Acts 18:2,26. Nunga nunup bala mu iwita: Priscila, Akwila. ‡ **16:9:** Nunup imi ko bala iwita: Ebanas, Stakis, Apeles, Aristobulus, Herodion, Nasisas.

amilmil den nungaralko.

¹⁰ Se kariari imi mu betelatala: Apelles, nu Kristus ningi ari ko ikiman mu ura bitirukko terong mu se, kariari Aristobulus ko kawam bagara suan, mu karogo amilmil nungaralko.

¹¹ Se aga gue suan Herodion se, Narcissus ko kawam bagara suanta Kari Biya ningi bagasan, mu suen la aninga amilmil den nungaralko.

¹² Se imet ilagala Kari Biya ningi ura kowar beteman, Tryphena se Tryphosa, § mu karogo la amilmil den nungaru se, aga tiran yawara Persis, nu imet bo tala Kari Biya ningi ura kowar ninguru beteram, mu karogo tualko.

¹³ Se Rufus, Kari Biya ko ura ningi nu kari yawara mu se, ko nuam, nu aninga ayam iwita tala mu, betelatala amilmil den nungaralko.*

¹⁴ Se Asyncritus, Phlegon, Hermes, Patrobas, se Hermas, se Kris launuria nongorak bagasan, mu agotala aninga amilmil den nungaralko.

¹⁵ Se Philologus Julia ilak, se Nereus ko koras ilak, se Olympas, se Kris alo suen la nongorak bagasan umu, aninga amilmil den nunga maonalko.

¹⁶ Se nina nengeta ninga ningi karogo la ninimi nigiting iluwal ale amilmil ninimi tualko. Kristus ko sios suen la nunga amilmil den ningarsan.

Paul ko den nukum

¹⁷ O aga singsang, ani sokel karogo tala ninga manorsam, nina paoga biluluwura se

§ **16:12:** Nunup imi ko bala iwita: Traifina, Traifosa, Pesis, Rufas, Asinkritas, Flegon, Hemes, Patrobas, Hemas, Filologas, Julia, Nerias, Olimpas. * **16:13:** Rufus: Mark 15:21.

kalakumura ko kari kausa duap bo karogo geragawasan, kausa nina taman mu iwita mena, mu nunga ninguru sinar talko! Nina nongorak me ta soraralko.

¹⁸ Mu awuk, kariimet uwuta mu anananga Kari Biya Jesus Kristus ko ura kari mena. Nuna nongota nunga ikia karo tusan. Ale nunga den ningo se welang yawara umu te, kariimet me ninguru sinarara mu nunga kulursan ale nunga ikia ngualawusan.

¹⁹ Kariimet suen la, nenenga Kaem ko den ikia ale karo tua ko den mu iki sapaman, se ani umu ko nenenga ninguru amilmilasang. Bare ani nina munan ningo ko ikia sinar karogo la baga se, munan memek me ta kau talko angamang aniso.

²⁰ Gomang lila ko Kaem mu, kam me maiyuk se Satan ita parusuwu nedeleng duap ningi bitirukko.

Se nanga Kari Biya Jesus Kristus ko gomang ningara ko munan nengerak bagarukko.

Kari saki nunga amilmil den Rome Kris alo nongote beteman

²¹ Timothy† aninga ura suan mu ko den amilmil nengete beteso. Se aninga gue suan Lucius, Jason, se Sosipater betela nunga den amilmil nengete betesan.

²² Ani Tertius, Paul kuring baluwakaso se tam gawa imi batagem, mu Kari Biya nup te aga amilmil den ningarsam.

† **16:21:** Timothy: Acts 16:1. Gaius: Acts 19:29; 1 Corinthians 1:14. Nunup saki nunga bala mu iwita: Gaias, Lusias, Jeson, Tetias, Erastus, Kwatas.

²³ Se Gaius, bitua ningo ani se sios lilim nangarso se ana ko ninguru amilmilasan, mu noko den amilmil ningarso. Se Erastus, wonong imi ko manga bitua kari, se nanga bo Quartus, mu agotala nunga amilmil den ningarsan.

²⁴ ‡

Kaem ko den gilalong mu te sokel nangarukko

²⁵ Ana Kaem nup biya tunakko! Nu den gilalong ani apusam, ale Jesus Kristus ko balu pagorsam, mu te sokel ningaruk se nina te sokel ago sanamaralko terong mam. Den yumura umu girakala me wetangakaso,

²⁶ bare aitak Kaem pempem la bagoso umu, balam se den yumura umu prophet alo nunga batoga te wetangaram. Se munan umu te sor suen la ko ikimon ale nongomang ningi nunguning aruk se Kaem kuring karo tumonko.

²⁷ Ana Kaem sinar kota suanta umu, Jesus Kristus te ko nup biya mu pempem la patawu se laganakko! Nunguning.

‡ **16:24:** Den saki girakala ko mu te den imi ago aniso: “Nanga Kari Biya Jesus Kristus ko gomang lila nina suen la ningarukko! Nunguning.”

KAEM KO DEN
The New Testament and portions of the Old Testament
in the Waskia Language of Papua New Guinea
Buk Stat, sampela hap long Buk Song, ol Provep, na
Nupela Testamen long tokples Waskia long Niugini

Copyright © 1985, 2011, 2014 The Bible Society of Papua New Guinea

Language: Waskia

Translation by: Wycliffe Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2016-11-07

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 11 Mar 2026 from source files dated 12 Dec 2025

45c04e90-82c9-592e-bfe2-f39dfa146f32